

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

VILNIAUS UNIVERSITETAS

ISTORIJOS ŠALTINIŲ TYRIMAI

Sudarė
Artūras Dubonis

8

Lietuvos istorijos institutas
Vilnius, 2024

Knygos leidybą finansavo
LIETUVOS MOKSLO TARYBA PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ
IR SKLAIDOS 2016–2024 METŲ PROGRAMĄ
Projekto finansavimo sutartis Nr. S-LIP-24-11

Redaktorių kolegija:

Darius Antanavičius
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Darius Baronas
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Zenonas Butkus
(*Vilniaus universitetas*)

Artūras Dubonis (pirmininkas)
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Mathias Niendorf
(*Greifswaldo universitetas*)

Rimvydas Petrauskas
(*Vilniaus universitetas*)

Irena Valikonytė
(*Vilniaus universitetas*)

Visi leidinio straipsniai recenzuoti dviejų mokslininkų.

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios
bibliotekų informacijos sistemos (LIBIS) portale *ibiblioteka.lt*.

TURINYS

<i>Artūras Dubonis</i> Pratarmė.....	8
---	---

Straipsniai

<i>Darius Baronas</i> Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas – žvejys prie Juodosios jūros 1427 m.	11
Vytautas the Fisherman – the Grand Duke of Lithuania on the Black Sea Coast in 1427. <i>Summary</i>	44

<i>Karolis Čižauskas</i> Pasikliauti Stanislovu Górskiu ar... Stanislovu Górskiu? Alberto Goštauto ir Jono Chojeńskio diskusijos dėl teismų tvarkos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (1535–1536) teksto evoliucijos ir datavimų ryšys.....	45
Whom Should One Trust – Stanisław Górski or ... Stanisław Górski? Regarding the Discussion on the Judicial System of the Grand Duchy of Lithuania Between Olbracht Gasztold and Jan Chojeński (1535–1536), Its Dating And Textual Evolution. <i>Summary</i>	97

<i>Andrius Jurkevičius</i> Iš Katalikų ir Stačiatikių bažnyčių tarpusavio santykių Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje istorijos: XVI a. dokumentai, liudijantys Vitebsko klebonų ir nuolatinių vikarų ginčus su Polocko arkivyskupijos bažnytiniais pareigūnais ir jų tarnais	99
From the History of Mutual Relations Between the Catholic and Orthodox Churches In the Grand Duchy of Lithuania: the Documents From the 16th Century, Witnessing About Conflicts Between the Pastors and Permanent Vicars of Vitebsk With the Ecclesiastical Officials of the Polotsk Archbishopric And Their Servants.. <i>Summary</i>	114

Володимир Поліщук

Військова мобілізація та оподаткування під час війни

з московитами відповідно до ухвали Городенського вального сейму
Великого Князівства Литовського 1566–1567 рр. У листі великокняжої
канцелярії до Жидичинського архімандрита на Волині (Публікація та
джерелознавчий аналіз документа) 115

Military Mobilization and Taxation During the War With the Muscovites According
to the Decision of the Goroden General Diet of the Grand Duchy of Lithuania in 1566-1567.

In the Letter of the Grand Ducal Chancellery to the Archimandrite of Zhydychyn
in Volyn (Publication and Source Analysis of the Document). *Summary* 156

Laimontas Karalius

Ką gali pasakyti XVI a. pabaigos Lietuvos Metrikos knygų-kopijų
kodikologija apie originalių knygų fizinį pavidalą (kritinės pastabos) 157

What Can the Codicology of of Late 16th-century Lithuanian Metrica Books-copies

Tell Us About the Physical Nature of the Original Books (Critical Comments). *Summary* 195

Darius Antanavičius, Živilė Nedzinskaitė

Kražių kolegijoje mirusių jėzuitų nekrologų korpusas: statistika,
tekstų genezė ir koreliacija, redagavimas, autorystė ir vertė..... 197

Necrology of Jesuits Who Passed Away at Kražiai College: Statistics, Genesis

and Correlation of the Texts, History of the Edition, Authorship, and Value. *Summary* 222

Zenonas Butkus

Vokietijos ir Rusijos karinių bei politinių veikėjų R. G. A. von der Goltzo,
P. Bermonto, G. Noske's, A. Winnigo atsiminimai kaip šaltinis Baltijos šalių
moderniojo valstybingumo genezei tirti..... 225

The Memoirs of German and Russian Military and Political Figures Rüdiger Gustav
Adolf Von Der Goltz, Pavel Bermond, Gustav Noske, and August Winnig as a Source
for Researching the Genesis of Modern Statehood of the Baltic States. *Summary*..... 251

Šaltinių publikacija*Andrej Ryčkov, Darius Antanavičius*

Mūrinių geranainių grafo, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanclerio, Vilniaus
vaivados Alberto Goštauto laišakai, 1527–1539 m. 253

Diskusija

<i>Darius Antanavičius</i>	
1514 m. Oršos mūšio prototipas ir jo šaltiniai	289
The Prototype of the 1514 Orsha Battle and its Sources	300

Recenzijos. Anotacijos

<i>Žiemgalos vyskupystės aktai. Acta episcopatus Semigalliensis.</i>	
<i>I dalis: Balduino aktai = Pars I: Acta Balduini</i> , parengė, vertė ir komentavo T. Baranauskas, Pasvalys–Joniškis: Pasvalio krašto muziejus, Žiemų pradas „Simkala“, 2022. – 114,[2] p., il., 1000 egz. ISBN 978-609-95791-3-9 – (<i>Simona Glazauskaitė</i>).....	301
<i>Źródła do dziejów Źmudzi (1522–1648)</i> , opracowali E. Saviščevas i J. Drungilas; redakcja T. Kempa (<i>Monumenta Magni Ducatus Lithuaniae</i>), Toruń: Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2023. – 337 s. ISBN 978-83-231-5111-1 (<i>opr. miękka</i>); ISBN 978-83-231-5112-8 (<i>opr. twarda</i>); eISBN 978-83-231-5117-3 – (<i>Artūras Dubonis</i>)	305
Santrumpos	308
Apie autorius	309
Autoriams.....	311
Guide for Authors	315

ВІЙСЬКОВА МОБІЛІЗАЦІЯ ТА ОПОДАТКУВАННЯ
ПІД ЧАС ВІЙНИ З МОСКОВИТАМИ ВІДПОВІДНО
ДО УХВАЛИ ГОРОДЕНСЬКОГО ВАЛЬНОГО СЕЙМУ
ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО
1566–1567 РР. У ЛИСТІ ВЕЛИКОКНЯЖОЇ КАНЦЕЛЯРІЇ
ДО ЖИДИЧИНСЬКОГО АРХІМАНДРИТА НА ВОЛИНІ
(ПУБЛІКАЦІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ
АНАЛІЗ ДОКУМЕНТА)

Володимир Поліщук

Інститут української археографії та джерелознавства
імені М. С. Грушевського Національної академії наук України

Анотація. У статті аналізується «лист» великокняжої канцелярії Сигізмунда Августа до жидичинського архімандрита на Волині отця Йони від 20 лютого 1567 р., який публікується в додатку. Документ відносився до розпорядчої документації від імені верховного володаря Великого Князівства Литовського з повідомленням про рішення Городенського вального сейму щодо мобілізації збройних сил та оподаткування в Лівонській війні з московитами (1558–1583).

Ключові слова: великий князь литовський, канцелярія, господарський писарь, Литовська Метрика, вальний сейм, мобілізація шляхти, Лівонська (Інфлянтська) війна, Волинь, Жидичинський монастир.

Abstract. The article analyses a letter from the Grand Duchy Chancellery of Sigismund Augustus to the archimandrite of Zhydychyn in Volyn, father Jonah, dated February 20, 1567, which is published in the appendix. The document is a piece of administrative documentation on behalf of the sovereign of the Grand Duchy of Lithuania, informing about the decision of the Goroden General Diet on mobilization of the armed forces and taxation in the Livonian War with the Muscovites (1558–1583).

Key words: Grand Duke of Lithuania, chancellery, scribe, Lithuanian Metrica, Grand General Diet GDL, mobilization of nobility, Livonian War, Volyn, Zhydychyn monastery.

Вступ

Ухвала Городенського сейму (01.12.1566–06.01.1567) Великого Князівства Литовського давно відома історикам за публікацією і містить 42 «артикули» прийнятих рішень. Цей вальний сейм було скликано з причини організації відсічі московській агресії та збирання військового податку під час Лівонської війни 1558–1583 рр. із Великим Князівством Московським¹. Захоплення московитами Полоцька 15 лютого 1563 р. різко загострило потребу в мобілізації шляхетського ополчення у Великому Князівстві Литовському [далі – ВКЛ]. Лівонська війна була шостою війною з Московією, починаючи з 1492 р. (1492–1494, 1500–1503, 1511–1522, 1534–1537, 1558–1583). З кінця XV ст. московити виробили нову імперську доктрину експансії на Захід, розробивши династично-загарбницьку концепцію «збирання руських земель», під прикриттям якої, власне на нових ідеологічних засадах, відновлювали панування на руських землях на зразок ординського.

Війна з московитами була прямою причиною скликання Городенського сейму 1566–1567 рр. З початку Лівонської війни великі вальні сейми у ВКЛ збиралися майже щороку: Віленський 1559 р., Віленський 1561 р., Віленський 1563 р., Бельський 1564 р., Мінський 1564 р., Трабський 1565 р., Віленський 1565–1566 рр., Берестейський 1566 р. і, нарешті, Городенський сейм 1566–1567 рр., який був дев'ятим сеймом із початку війни (після нього в тому ж 1567 р. відбувся Лебедівський з'їзд, у 1568 р. – Городенський сейм, а в 1569 р. – спільний з Короною Польською [далі – КП] історичний Люблінський сейм)². На цих сеймах розглядалось чимало важливих питань державного будівництва й місцевого самоврядування, реформування судово-адміністративної системи та загалом формування станової монархії на засадах республіканського устрою політичного народу-шляхти. У підсумку це призвело до прийняття земських привілеїв 1563, 1565, 1566 рр.,

¹ М. К. Любавский, *Литовско-Русский сейм. Опыт по истории учреждения в связи с внутренним строем и внешней жизнью государства*, Москва, 1900, с. 755–782; И. И. Лаппо, *Великое Княжество Литовское во второй половине XVI. Литовско-русский совет и его сеймик*, Юрьев, 1911, с. 60–64; А. Янушкевич, *Ливонская война. Вильно против Москвы. 1558–1570*, Минск, 2013, с. 154–156.

² В. Пазднякоў, „Соймы ВКЛ 1440–1568 і Рэчы Паспалітай 1569–1793 [хронологія]“, *Вялікае Княства Літоўскае. Энцыклапедыя ў двух тамах*, т. 2: К-Я, Мінск, 2007, с. 611.

запровадження Другого Литовського Статуту 1566 р. та укладання Люблінської унії 1569 р.

Великий вальний сейм ВКЛ *conventio generalis, diaeta* з початку XVI ст. поступово перетворювався на представницький орган привілейованих землевласників у династичній патримоніальній монархії Ягелонів. На сейм збиралися Пани-Рада – духовні ієрархи та найвищі світські урядники, а також шляхетські депутати з кожного повіту всіх воєводств ВКЛ, у тому числі й з українських (руських) земель, зокрема Волинського, Брацлавського та Київського воєводств³. У зв'язку з цим важливого значення набуває публікація й аналіз історичних джерел, які висвітлюють роботу великокняжої канцелярії ВКЛ під час діяльності вальних сеймів та підготовки до мобілізації в умовах ведення Лівонської (Інфлянтської) війни 1558–1583 рр. із Московською державою – недавнім улусом Золотої Орди.

У дослідженні роботи канцелярії ВКЛ та вивченні книг Литовської Метрики [далі – ЛМ] історики загалом покладаються на метричні книги та залишки магнатських і шляхетських архівів, у яких, власне, і можна зустріти подібні документи. Попри буденність комунікації між великокняжою канцелярією та регіональними (земськими й повітовими) урядниками та шляхтою ВКЛ, оригінали таких листів збереглися в невеликій кількості. Тому документ із канцелярії великого князя литовського Сигізмунда Августа, що зберігся серед паперів Жидичинського монастиря та який тут публікується, можна вважати унікальним. Нині він зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського Національної академії наук України (Ф. II, спр. 22601, арк. 3–6) і дозволяє аналізувати вихідну документацію великокняжої канцелярії та співвідносити її з матеріалами ЛМ, які дійшли до нашого часу. Це оригінал «листа» до жидичинського архімандрита, у якому викладено скорочені витяги з ухвал Городенського вального сейму ВКЛ 1566–1567 рр. (робота сейму завершилась 6 січня 1567 р.)⁴. Ці витяги не просто інформують архімандрита про проведення сейму, але й визначають спосіб реалізації сеймових ухвал щодо мобілізації збройних сил (шляхетського

³ В. Поліщук, „Прохання представників Волинської землі на вальних сеймах Великого князівства Литовського 1547–1568 рр.“, *Парламентська структура уряду у системі державного управління Вялікага княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай у XV–XVIII стагоддзях. Матэрыялы міжнар. навук. канферэнцыі (Мінск–Наваградак, 23-24 лістапада 2007 г.)*, навук. рэд. С.Ф. Сокал, А.М. Янушкевіч, Мінск, 2008, с. 61–79.

⁴ Завершення роботи сейму *выwołання* було відзначено в сеймовій постанові, див. *Русская историческая библиотека*, издаваемая Археографическою комиссиею, т. 33. Отдел первый, ч. 3. Книги публичных дел. Переписи войска Литовского [далі – РИБ, т. 33], [под ред. С. Л. Пташицкого], Петроград, 1915, стб. 436: „А за тымъ, для поспешности на войну, рассказали есмо тотъ съемъ выволати, яко дня нынешнего, въ день Трехъ кролевъ, месеца генвара 6 дня (1567) у Городне“.

ополчення) та збирання військового податку. Таким чином, це є адміністративний (розпорядчий) «лист» із наказом до виконання сеймових постанов, який можна віднести до **адміністративної документації**. Як засіб комунікації такі «листи» в найширшому значенні документа реалізовували сполучну управлінську ланку, яка забезпечувала передачу розпоряджень та отримання інформації підлеглими урядниками й привілейованими землевласниками в кожному з регіонів ВКЛ.

Перейдемо до більш детального аналізу цього історичного джерела. У його хронології важливим є дата завершення Городенського сейму, дата написання листа й дата його отримання жидичинським архімандритом о. Йоною у Жидичині під Луцьком (Волинське воєводство ВКЛ). «Лист» було укладено 20 січня 1567 р. у резиденції короля польського і великого князя литовського Сигізмунда Августа, яка була розташована в Книшині на Підляшші. До архімандрита лист надійшов 20 лютого 1567 р., тобто рівно через місяць після написання листа та через півтора місяця після завершення сейму.

Укладання листа у Книшині дає зрозуміти нам, що Сигізмунд Август після завершення роботи сейму 6 січня 1567 р. відправився туди, власне, до своєї улюбленої резиденції, де він проводив чимало часу і де він, як відомо з численних документів, вирішував державні справи⁵. Цим «листом» монарх зобов'язував архімандрита до виконання постанов Городенського вального сейму ВКЛ 1566–1567 рр. щодо мобілізації війська ВКЛ та збирання військового податку на війну з Московією: *вборона земская, выправа ку воине и податокъ на люд служебнии, на два годы*.

Відправлення листів із великокняжої канцелярії свідчить про її м а н д р і в н и й характер. І на це є пряма вказівка в нашому документі, який публікується – у

⁵ Містечко Книшин (нині Книшин) – місто в Підляському воєводстві Монецького повіту (Польща), територіально належало до Підляської землі (з 1566 р. – воєводства) ВКЛ (Більський повіт), яке у 1569 р. за актом Люблінської унії увійшло до складу КП. Містечко розташовувалося на пограниччі Литви, Мазовії і Русі й з давніх часів також заселялося русинами. У першій третині XVI ст. поселення належало до Радзивіллів, доки у 1530 р. королева Бона не відібрала його у нащадків князя на Гонядзю і Меделях Миколая Радзивілла Амора (1470–1521)). У 1538 р. Книшин отримав статус міста. У 1568 р. – привілей на Магдебурзьке право. Відстань до Вільно – 26 миль, до Більська – 12 миль. У 1553–1572 рр. Книшин належав до приватних володінь Сигізмунда Августа, в якому було споруджено королівський двір. Вважався його найулюбленішою резиденцією, в якій монарх проводив чимало часу де він помер 7 липня 1572 р. Див. Knyszyn, *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. 4: Keş–Kutno, Warszawa, 1883, s. 199; О. Гваньїні, *Хроніка Європейської Сарматії*, уп. та пер. з польської о. Юрія Мицика [переклад за виданням: Alexander Gwagnin, *Kronika Sarmacyey Europejskiej*, Kraków, 1611], Київ, 2007, с. 199, 280; М. Paździor, „Dwór królewski Zygmunta Augusta w Knyszynie“, *Rocznik Białostocki*, t. 8, 1967, Białystok, 1968, s. 360; А. Studniarek, „Król Zygmunt August – życie, śmierć i pamięć“, *Nowy Goniec Knyszyński*, nr. 9 (68), listopad, 2008, s. 26; Інтернет ресурс: https://pl.wikipedia.org/wiki/Dw%C3%B3r_kr%C3%B3lewski_w_Knyszynie

нормі про оподаткування торговців-перекупників, які їздять слідом за двором монарха та дворами вельмож:

... люди люозные перекупники, которые по местам мешькают, а за дворомь нашими г(о)с(по)д(а)рьскимъ, такъ же и за панскими дворы ездять ... [арк. 3].

Важливість цієї інформації полягає у тогочасному розумінні буденності постійних пересувань двору монарха разом із його канцелярією, в якій відкладалася документація для подальшого оформлення у книги ЛМ.

Як відомо,

окремі книги перевозилися канцлером та службовими дяками за королем і великим князем литовським під час воєнних походів, перебування монарха на вальних сеймах, під час його подорожей у Польське Королівство чи теренами ВКЛ. Така практика активно підтримувалася шляхтою та іншими привілейованими станами, оскільки постійна наявність документації в розпорядженні монарха значно пришвидшувала вирішення різноманітних справ⁶.

Це підтверджує й опублікована *Księga Ekspedycji kancelarii nadwornej 1559–1572*⁷, яка до різновиду рахункових книг королівського двору Сигізмунда Августа. Ця книга копій поточної документації велася в багатьох місцях перебування монарха, у тому числі й у Книшині на Підляшші, причому в той же час, коли складався й наш документ. Про це свідчать записи від 22 січня та 15–17 лютого 1567 р. (без вказівки імен писарів)⁸. Як зазначила видавчиня джерела Ірена Каневська, багато записів цієї книги було пов'язано з литовськими справами. Дослідниця виводила походження цієї книги з канцелярії надвального скарбу ВКЛ, оскільки до її записів був причетний надвальный литовський підскарбій Станіслав Влошек (1553–1568)⁹, який так само міг супроводжувати монарха в Книшині.

⁶ А. В. Блануца, Д. П. Ващук, „Литовська метрика“, *Енциклопедія історії України*, т. 6: Ла-Мі, редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін., Київ, 2009; Інтернет-ресурс: http://www.history.org.ua/?termin=Litovska_metryka

⁷ *Księga Ekspedycji kancelarii nadwornej 1559–1572. Materiały do dziejów dworu królewskiego*, oprac. I. Kaniewska, Kraków, 1997, s. 7; як пише авторка: „materiał źródłowy ... okresu sprawowania rządów Zygmunta Augusta ... stanowi go rozmaita dokumentacja o charakterze skarbowym, dotycząca skarbu królewskiego, ale też majątności ziemskich i ruchomości króla, jak: poświadczenia rozliczeń finansowych, upoważnienia, uniwersały, mandaty, listy itp., kierowana do urzędników różnego szczebla“.

⁸ Там само, s. 103–105.

⁹ Там само, s. 8; *Urzednicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku*. Spisy, oprac. H. Lulewicz i A. Rachuba, Kórnik, 1994, s. 160.

Писар нашого документу Матис Савицький добре розумів цінність документів і створення умов належного їх зберігання під час частих переїздів монарха, якого супроводжувала й канцелярія. Так, у 1568 р. Матис Савицький просить господаря надати йому випис *видимус* із книг ЛМ документів для ведення судової справи, яка стосувалася його прав на придбаний ним Лопеницький маєток, власне для того, аби не везти до суду оригінали майнових справ. М. Савицький побоювався за їх збереженість під час перевезення,

ижь ему (Матису Савицькому, – В. П.) того пилная потреба указует до права (для выдачі випису з ЛМ, – В. П.), которое у суду земского повету Волковыиского з некоторыми сутяжники своими мети маеть, обявляючися се, абы в дорозе, где пригодне не зъгинули або яко жь кольвекъ не сопсовалися, возити и посылати ку праву не смееть¹⁰.

Загалом у матеріалах ЛМ 1560-х рр. імена писарів фігурують нечасто, що значно підсилює значимість оригіналів вихідної документації великокняжчої канцелярії. Скажімо, М. Савицький як господарський писар і королівський секретар у книзі ЛМ № 47 (датування записів із 26.10.1565 р. по 29.01.1567 р.) фіксується лише одного разу у Любліні¹¹. Загалом у цій книзі імена писарів під документами не зазначені. Зате в ній міститься копія листа Сигізмунда Августа *о выправу военъную и податокъ на люд служебный з ыменей их*, який 20 січня 1567 р. було адресовано вдові вітебського воєводи Станіслава Кішки Ганні Радзивіллівні та її сину Яну Станіславовичу Кішці¹². Феноменально, але за змістом він є ідентичним із листом до жидичинського архімандрита о. Йони, який тут публікується. До того ж цей лист до Ганни Радзивіллівни і її сина було складено того ж самого дня, 20 січня, що й лист до жидичинського архімандрита! Для нашого дослідження це дуже важлива знахідка. Попри те, що на відміну від листа до архімандрита, лист до Ганни Радзивіллівни не містить імені писаря, ім'я якого (Матис Савицький) тепер стає відомим завдяки листу до жидичинського архімандрита.

¹⁰ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 49 (1566–1572). Užrašymų knyga 49*, par. E. Deveikytė, Vilnius, 2014, p. 32 (nr. 34). Насправді необхідні для судового розгляду оригінали маєткових документів попереднього власника Лопениці, тобто жупранського, дубенського й головачівського плебана Щасного Ключковича Довойновича знаходились у віленського воєводи etc. М. Ю. Радзивілла, який продав цей маєток писарю й секретарю Сигізмунда Августа М. Савицькому за 8 тис. кіп грошей, а маєткові документи попереднього власника так і не передав. Тому писар і не міг везти оригінали до Волковийського повітового суду, до якого був викликаний скаргою *сутяжників*.

¹¹ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 47 (1565–1567). Užrašymų knyga 47*, par. E. Deveikytė, G. Lesmaitis, Vilnius, 2018, p. 105 (nr. 136).

¹² Там само, p. 113 (nr. 151).

Якщо обидва листи порівняти текстуально, то одразу стає очевидно, що ми маємо справу з двома однаковими (типовими) документами, що були адресовані різним особам. Незначні текстуальні відмінності в них, які при публікації джерела відмічено у підрядкових коментарях (див. Додаток), мали адресно-особистісний характер або суто помилковий недогляд писаря-дяка. Безперечно, маємо унікальний текстуальний збіг оригіналу вихідного документа великокняжої канцелярії із записом ЛМ для іншого адресата. Це створює важливий джерелознавчий контекст для розуміння листа до жидичинського архімандрита та є унікальним фактом для дослідження книг ЛМ 1560-х рр. Якщо лист до жидичинського архімандрита був серійним і Матис Савицький також підписав листа до Ганни Радзивіллівні та її сина, то можемо припустити, що таких листів було більше й вони становили серійну розсилку.

Писар і королівський секретар Матис Савицький

Для розуміння передумов появи цього документа цікавим видається пов'язання особи господарського писаря з книшинською резиденцією Сигізмунда Августа, яке, на мою думку, є не випадковим. Матис (Мацей) Савицький був не тільки писарем канцелярії ВКЛ, але й особистим секретарем польського короля й великого князя литовського, до того ж дуже близькою довіреною особою. В історію М. Савицький гербу Любич увійшов як хронікер історичного Люблінського сейму 1569 р.: у ролі литовського писаря він був «автором повідомлень про перебіг подій» сейму¹³. Повідомлення про сеймові події М. Савицький також відображав у листуванні з віленським воєводою та великим литовським канцлером Миколаєм Радзивіллою Рудим¹⁴. Поважний статус урядника, який зміг поєднати уряди у ВКЛ і КП, підтверджується й тим, що 29 червня 1576 р., він як литовський господарський писар будучи водночас підляським каштеляном Корони, за дорученням короля Стефана Баторія й коронних сенаторів вручив

¹³ Г. Літвін, *Злука поштивих народів: польського, литовського, руського. Волинь і Київщина в Люблінській унії*, пер. з польськ. М. Боянівської, Київ, 2021, с. 13, 41, 53. Йдеться також про повідомлення про перші дні перебігу Люблінського сейму у березні, викладені у „Nowinach lubelskich“.

¹⁴ H. Lulewicz, *Gniewów o unię ciąg dalszy. Stosunki polsko-litewskie w latach 1569–1588*, Warszawa, 2002, s. 18–20, 27, 30, 34–36, 38, 44, 57, 60–63, 65, 69, 77, 81, 88, 105; Г. Літвін, *op. cit.*, с. 13. Йдеться про повідомлення про перебіг Люблінського сейму у перші дні березня, викладені у „Nowinach lubelskich“.

текст присяги, *цедулу*, від станів ВКЛ для литовської делегації, які присягали новому монарху¹⁵.

Уперше загальні факти біографії М. Савицького були підсумовані в словниковій статті польської дослідниці Ірени Каневської¹⁶. Урядова кар'єра М. Савицького в литовському контексті детально була досліджена в статті литовської історикині Раймонди Рагаускенє¹⁷. У цій статті зазначимо кілька фактів його урядницької кар'єри, які є дотичні до контексту появи листа до жидичинського архімандрита та загалом характеризують постать писаря в цей час.

Свою писарську кар'єру М. Савицький розпочинав писарем-*дяком* у віленського воєводи Миколая Радзивілла Чорного, якому він служив із 1553 по 1565 р. на Віленському замковому уряді, де займався діловодством судово-адміністративних книг. 20 квітня 1562 р. М. Савицький як писар віленського воєводи придбав маєток Речицю на Волинському Поліссі у волинського ж князя Олександра Андрійовича Сангушковича Коширського – *отчизну и дедизну дому их м(и)л(о)сти кн(я) зей Сонкгушковичов*¹⁸. Проте, у 1565 р., ще не будучи королівським секретарем і до свого призначення на уряд господарського писаря, М. Савицький обміняв Речицю на 60 волок землі в Упітській волості з самим монархом¹⁹. Цей обмін було проведено після смерті віленського воєводи Миколая Радзивілла Чорного, коли М. Савицький втратив уряд воєводського писаря. Тому в акті обміну він фігурує без урядової титулатури, в інтитуляції акта – *земянин его к(о)ролевской м(и)л(о)сти земли Дорогицкой Матыс Савицкий*²⁰. Факт придбання маєтків на Волині вказує на потенційне особисте знайомство з місцевими князями та шляхтою – крупними

¹⁵ H. Lulewicz, *op. cit.*, s. 283.

¹⁶ I. Kaniewska, „Sawicki Maciej“, *Polski Słownik Biograficzny*, t. 35, Warszawa-Kraków, 1994, s. 334–335.

¹⁷ R. Ragauskienė, „XVI a. ikireforminio Vilniaus pilies teismo raštininko ir Lietuvos Metrikos metrikanto karjera: Motiejus Savickio (apie 1530–apie 1581) atvejis“, *Inveniens quero. Ieškoti, rasti, nenurimti*, sud. G. Blažienė, S. Grigaravičiūtė, A. Ragauskas, Vilnius, 2011, p. 566–584.

¹⁸ *Акти Волинського воєводства кінця XV–XVI ст. (із зібрання Пергаментних документів Архіву головного актів давніх у Варшаві)*, підгот. до друку А. Блануца, Д. Вашук, Д. Вирський, Київ, 2014, с. 114, 117. R. Ragauskienė, „XVI a. ikireforminio“, p. 574. Речиця була розташована між столовими маєтками Ковель і Ратно, які раніше викупила королева Бона. У документі М. Савицький фігурує, як „писар ясновельможного пана, пана Миколая Радиви́ла кн(я)жати на Олыце и Несвижу, воеводи виленского, маршалка земьского и канцлера навъшпшого Великого князства Литовского, старосты берестейского и ковенского, державцы борисовского и шовленского“.

¹⁹ *Акти Волинського воєводства кінця XV–XVI ст.*, с. 117–123 (№ 27).

²⁰ Там само, с. 117, свідки-печатарі обмінного листа на обмін маєтками між М. Савицьким і Сигізмундом Августом у 1565 р.: „пан Миколай Кишгька с Техоновца, подчаший Великого Князства Литовского, староста дорогицкий, а пан Ян Гайко, маршалокъ и писар г(о)с(по)д(а)я его м(и)л(о)сти, державца ошменский, вильненский и красноселский, пан Миколай Нарушевичъ, писар и секретар г(о)с(по)д(а)рьский, державца марковский и мяделский“.

землевласниками, до яких належав і Жидичинський монастир. У цьому акті була зазначена осілість М. Савицького за місцем володіння родовими маєтками в Підляському воеводстві. Тому цілком зрозумілим виглядає набуття М. Савицьким урядів саме на Підляшші, де його нащадки також отримували уряди у подальшому.

Писарська кар'єра М. Савицького на господарському уряді розпочалася незадовго до видачі листа, який публікується. Після завершення урядування головного писаря ВКЛ Миколая Павловича Нарушевича (з 11.03.1566 р.) М. Савицький став одним з трьох головних господарських писарів разом із Михайлом Богдановичем Гарабурдою (дяк з липня 1566 р.)²¹ та Базилієм Янковичем Древинським (дяк і королівський секретар з 18.03.1566 р.)²². Вони діяли паралельно й могли супроводжувати Сигізмунда Августа у Книшині та інших королівських резиденціях, брати участь у діяльності вальних сеймів ВКЛ. Запровадження одразу трьох урядів головних писарів для обслуговування поточного діловодства великокняжчої канцелярії могло бути викликано не тільки зростанням обсягу документації, але й частими поїздками монарха по різних регіонах ВКЛ і КП. А це потребувало присутності писарів у різних місцях.

У 1566–1581 рр. М. Савицький перебував на уряді литовського господарського писаря й був особистим секретарем Сигізмунда Августа (до смерті монарха в 1572 р.)²³; у 1567–1574 рр. посідав уряд мельницького старости. У 1569–1570 рр. М. Савицький ненадовго стає дорогичинським війським, майже одразу, у 1570 р., передавши цей уряд сину Войцеху²⁴. З 1574 р. і до своєї смерті, у 1581 р., М. Савицький займав коронний сенаторський уряд підляського каштеляна²⁵, який з'явився у ВКЛ внаслідок судово-адміністративної реформи 1564–1566 рр. Після входження Підляшшя до КП у 1574 р. М. Савицький, залишаючись клієнтом Радзивіллів, увійшов до складу сенаторських коронних урядників, ставши підляським каштеляном за привілеєм польського короля Генриха IV Валуа²⁶.

Як переконливо довела Р. Рагаускенє, М. Савицький належав до кола найбільш довірених осіб монарха, будучи державним чиновником високого рівня:

Маючи велику довіру правителів, він міг впливати на рішення у потрібному напрямку²⁷.

²¹ *Urzednicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 131.

²² Там само, s. 136.

²³ Там само, s. 134.

²⁴ *Urzednicy podlascy XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. E. Dubas-Urwanowicz, W. Jarmolik, M. Kulecki, J. Urwanowicz, Kórnik, 1994, s. 97.

²⁵ Там само, s. 123, 135; J. Wolf, *Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego 1386–1795*, Kraków, 1885, s. 125.

²⁶ R. Ragauskienė, „XVI a. ikireforminio“, p. 580.

²⁷ Там само, p. 576.

Це також проявлялось і в кредитуванні монарха грошима. Ще М. Любавський відзначив, як 8 вересня 1568 р. М. Савицький позичив королю й великому князю литовському 4 000 кіп грошей під заставу на рік замку Мельник у Підляському воєводстві²⁸. До нього як до мельницького старости Сигізмунд Август у травні 1570 р. адресував свого листа для вирішення митних справ²⁹. А в одному з розпоряджень монарха М. Савицький фігурує ще й як бельський і наревський вїйт: у листі від 30.09.1569 р. на ім'я Матиса Савицького за скаргою бельських міщан під титулом

писар і секретар наш (Сигізмунда Августа, – *В. П.*), староста мельницький, війський дорогицький, вїйт бельський і наревський³⁰.

Варто також відмітити зв'язки М. Савицького з урядницьким колом своїх колег: він був у приятельських і службових стосунках з іншим господарським писарем Лаврином Войною. Останньому він прислужився, коли поставив свою печатку й підпис під нотаріальним актом від 10.12.1568 р. зем'янина С. Я. Жолоба на продаж своїх маєтків господарському писарю³¹. Для характеристики М. Савицького як господарського писаря і особистого секретаря Сигізмунда Августа варто додати, що він знаходився біля монарха в останні дні його життя в Книшині, де 7 липня 1572 р. монарх і закінчив свій земний шлях³².

²⁸ М. К. Любавский, *op. cit.*, с. 778 (М. Любавський назвав Савицького по імені Мартин, а не Матис). Гроші були передані підскарбію господарському *на вытраву* двору, гармат і господарського спорядження *обозу* у військовий табір під Молодечно.

²⁹ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 52 (1569–1570). Užrašymų knyga 52*, par. A. Baliulis, R. Firkovičius, Vilnius, 2004, p. 111 (nr. 142).

³⁰ Там само, р. 65, 67 (nr. 71, 75).

³¹ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 51 (1566–1574). Užrašymų knyga 51*, par. A. Baliulis, R. Ragauskienė, A. Ragauskas, Vilnius, 2000, p. 206. Продаж зем'янином Пінського і Кобринського повітів Семеном Яцьковичем Жолобом своєї спадкової частини в маєтках Лісковичи, Бокеничи й Могильній господарському писарю, державці красовському, красицькому і індурському Лаврину Войні за 200 кіп грошей.

³² Там само, р. 331. Цей факт впливає з привілею польського короля Генрика IV від 05.04.1574 р. на підтвердження надання Сигізмундом Августом маєтку Раконтішки у Віленському повіті своєму лікарю Руперту Фінку. Лікар надав на підтвердження новому королю непідписаний привілей Сигізмунда Августа, який уже був засвідчений королівською печаткою та підписами підканцлера Остафія Воловича й писаря та секретаря Матиса Савицького, але так і не був підписаний Сигізмундом Августом. Цитата: „А о неподписанье того привилею рукою его королевское милости тую причину дал (Руперт Фінк, – *В. П.*), ижь деи про великую хоробу короля его милости (Сигізмунда Августа, – *В. П.*), за которою и з сего света зышел, тот подпис звыклым обычаемь дойти не могъ. Вед же за доброе памяти своее королевское волю свою господарскую Паномъ Радамъ ихъ милости, которые на он час при его королевской милости были, в тои речи оповедати рачил, росказавъши ихъ милостьямъ Руперту дати сведецтво на листехъ ихъ милости, и абы Рупертъ при томъ всемъ водле данины его королевское милости спокоине и вечно был захованъ“.

Іл. 1. Підпис писаря М. Савицького під листом великокняжчої канцелярії Сигізмунда Августа жидичинському архімандриту о. Йоні 20.01.1567 р.

Практика розсилки адміністративних листів

Відправка листа адресату з великокняжчої канцелярії потребувало регулярної кур'єрської (поштової) служби. Практика розсилки типових (серійних) листів із великокняжчої канцелярії по всіх регіонах ВКЛ добре відома з записів книг ЛМ, але в розпорядженні істориків не так багато джерел для порівняння. Так, вихідна документація великокняжчої канцелярії по результатах рішень Городенського сейму 1567 р. відома по одиничних листах із початку 1567 р. Ці документи надсилалися з Книшина невдовзі після завершення Городенського вального сейму. Їх можна знайти в книзі ЛМ публічних справ № 8 (530)³³. У книзі ЛМ публічних

³³ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 530 (1566–1572). Viešųjų reikalų knyga 8*, par. D. Baronas ir L. Jovaiša, Vilnius, 1999, p. 50–52 (nr. 51–54).

справ № 9 (531) містяться зразки листів для підданих, надіслані з Книшина у податкових справах (запис від 02.09.1567 р.)³⁴. Однак такі метричні копії не мають багатьох документальних ознак оригіналу й не дають повної картини діловодчої практики канцелярії. Їхній зміст також досить суттєво відрізняється від змісту листа до жидичинського архімандрита.

Говорячи про роботу великокняжої канцелярії після Городенського вального сейму 1567 р., можна лише здогадно припустити, що канцелярія розсилала цілий пакет типової адміністративної документації з наказами про виконання сеймових постанов. Список адресатів, кому персонально надсилалися такі листи, наразі не відомий і навряд чи його можна реконструювати. Припускаємо, що це могло стосуватися лише тих, хто був відсутній на сеймі. Про це прямим текстом зазначає преамбула рішень Городенського сейму, вказуючи, що за відсутності деяких учасників сейм не міг розпочати свою роботу

Напервей. Ижъ ся тотъ съемъ Городенский почати ани на немъ постановенье чинено быти не могло за нез[ъ]еханьемъ заразомъ и на рокъ сойму зложоный, некоторыхъ особъ зъ станов, сойму вальному належачихъ ...³⁵.

Не виключено, що це стосувалося вищезгаданої вдови Яна Кішки Ганни Радзивіллівни або її сина. Інша справа, що ці адміністративні листи великокняжої канцелярії майже не збереглися й тому сприймаються як унікальні. Для загального уявлення про подібну розсилку їх можна співвіднести із записами ЛМ про розсилку листів після Берестейського сейму 1566 р.³⁶

³⁴ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 531 (1567–1569). Viešųjų reikalų knyga 9*, par. L. Anužytė, A. Baliulis, Vilnius, 2001, p. 35–47. Книга має заголовок: „Листы писаны и розсыланы в року шестдесят семомъ“. З Книшина датовано лише кілька перших листів за 2 вересня 1567 р. Близьким за змістом є зразки листів від серпня, жовтня, листопада 1567 р., але вони торкаються виключно податкових справ, див. там само, р. 36 (nr. 3 – у Книшині, 02.09.1567 р.), 40 (nr. 8 – без дати і місяця, недописаний зразок листа „Лист до всіх обывателей Великого Князства Литовского о поборе на воину уфаленомъ“).

³⁵ *Русская историческая библиотека*, издаваемая Археографическою комиссиею, т. 30. Литовская Метрика. Отделы первый-второй, ч. 3: Книги публичных дел, т. 1 [далі – РИБ, т. 30], [под ред. И. И. Лаппо.], Юрьев, 1914, стб. 406.

³⁶ РИБ, т. 33, стб. 1237–1257; а також див. стб. 870: „Року [15]66 месеца сентебра писаны листы серебшизные и розосланы з Люблина“; стб. 872: „«Тые листы тымъ обычаемъ писаны – до князей, пановъ и до поветовъ о дворанине, передъ которымъ квиты на отданье податковъ водле уфалы показывать мають, и, хто не отдалъ, абы отправки не борониль на именяхъ своихъ“ (10.09.1566 р.); стб. 875: „Листы писаны до поветовъ о невыданье податъку поголовшчизного, з Люблина розосланы“; стб. 876: „А тые листы писаны до дворовъ королевскихъ тымъ обычаемъ: до державецъ – о vybrанью податковъ, уфаленыхъ съ подданныхъ господарскихъ“ (05.09.1566 р.).

Комунікація великокняжої канцелярії з українськими (руськими) землями ВКЛ

Масова розсилка листів із великокняжої канцелярії була способом оприлюднення рішень органу державної влади в умовах як мирного, так і воєнного часу. По суті, сеймова ухвала якраз і запроваджувала цей воєнний стан, запускаючи механізм мобілізації збройних сил ВКЛ та скликання *посполитого рушення* разом із збиранням військового податку для організації відсічі московитам. У зв'язку з темою комунікації великокняжої канцелярії з українськими (руськими) землями ВКЛ, постає важливе запитання, як була налагоджена ця комунікація, і хто з великокняжої канцелярії привозив листи на Волинь, і як цей лист було доправлено до архімандрита?

Розсилка адміністративних *отправчых* листів (або ще *листовъ сеймовыхъ, листовъ военныхъ*) з великокняжої канцелярії носила масовий характер. Це розсилання мало свою неписану регламентацію, яка спиралася на давню практику, відому ще з XV ст. Статут ВКЛ 1529 р. згадує типову практику розсилання, яка захищала особу *господарського посланця*

Хто бы вradника або посланца господарского не вчил, чим каран быти маеть
(Розд. I, арт. 6)³⁷.

Окремий артикул Городенського сейму 1566–1567 рр. спеціально регламентує спосіб доставки адміністративної кореспонденції – сеймових і воєнних листів³⁸. Детально інструкція розтлумачена й у листі самого короля та великого

³⁷ *Pirmasis Lietuvos Statutas. Первый Литовский Статут. Tekstai senaja baltarusiy, lotynų ir senaja lenkų kalbomis*, tekstus parengė S. Lazutka, I. Valikonitė, E. Gudavičius ir kt., Vilniaus, 1991, p. 68: „Тэж коли бы который подданный наш вradника нашего земского або посланца на справе нашой земской згвалтовал, зранил або збил, таковой кождый маеть каран быти горлом, так, як бы маестат наш господарский образил“.

³⁸ РИБ, т. 30, стб. 409: „О розсыланье листовъ сеймовыхъ. Теж уставуемъ, ижь листы наши господарские соймовые мають быти посыланы въ поветы до вradу кгородского, до старость, а въ небытности [ихъ] до ихъ наместниковъ, передь рокомъ, соймикови зложоньмъ, за две недели, а вradь маеть розширати черезъ возныхъ поветовыхъ до пановъ радъ, до князей, вradниковъ земскихъ и поветовыхъ и до иныхъ становъ, до кого передь тымъ зъ стародавна листы соймовые съ канцелярии наше посланы – въ дома ихъ мають носити. А для шляхты – на торгу, при костелахъ обвольвати. Таким же обычаемъ и около розсыланья листовъ нашихъ военныхъ маеть ся заховати“; М. К. Любавский, *op. cit.*, с. 758–759.

князя до Миколая Радзивілла Рудого від 13.03.1568 р.³⁹ У доправці кореспонденції з великокняжої канцелярії важлива роль покладалася на господарських дворян *посланцевъ господарскихъ*, і повітових возних, і путних слуг *бояр путних, слуг замковых*, які діяли на місцях. Вони забезпечували комунікацію центра влади з привілейованими землевласниками усіх регіонів ВКЛ. В ухвалі Городенського вального сейму служба господарських дворян регламентувалась окремими нормами, які зобов'язували їх до військової служби (арт. 21)⁴⁰. Для доставки листів із канцелярії сеймова постанова залишала на службі лише литовських дворян, чисельність яких скорочувалася до 20, а їхній список затверджувався персонально (арт. 22)⁴¹. Адміністративні *отправчие* листи після Городенського вального сейму 1566–1567 рр. на Волинь відвозив господарський дворянин Павло Оранський⁴². До Володимирського повіту Волинської землі листи відвозив Богуш Древинський, який був місцевим шляхтичем⁴³. На Волинь виряджались й інші господарські дворяни, імена яких часто-густо зустрічаються в записях луцьких, володимирських і кременецьких старостинських (з 1566 р. – гродських) книг 1560-х рр.

Традиційно листи надсилалися персонально Панам-Радам і найвищим урядникам ВКЛ, аристократії (князям і панам хоруговним) та регіональним урядникам кожного воєводства ВКЛ: воєводі, каштеляну, маршалку, старості, хорунжому – земському та повітовому урядникові. Саме за цією схемою комунікації отримав

³⁹ R. Jaworski, „Nieznana korespondencja króla Zygmunta Augusta z Mikołajem Radziwiłłem Rudym i Ostafim Wołowiczem z lat 1550–1571 ze zbiorów Biblioteki Czartoryskich“, *Studia Źródłoznawcze*, t. 41, 2004, s. 101: „И то ознаймуючи (про скликання Городенського сейму на 1568 р., а перед ним повітових сеймиків, – *В. П.*) ... листы наши писати и ку розсыланя их в том повете виленскомъ, там до владу кгородского послати есмо казали. Твоя бы М[илость], пане воевода виленский, ..., приказуемъ, ажбы есми заховываючися в том водлуг постановеня и уфалы сойму недавно минулого Городенского (1567 р., – *В. П.*), тые листы соймовые через возных поветовых до панов рад, до князей, вранниковъ земских и поветовыхъ и до всех станов, до кого сут писаны, тые листы в дома их послал и без каждого мешканя рознести и отдати, веле с пилностью постерегаючи, жебы за неспешным рознесенем тых листов никоторое омешкане в той потребе земской не стало“.

⁴⁰ РИБ, т. 30, стб. 425–426.

⁴¹ Там само, стб. 426: „Тежъ уфалаемъ, ижъ дворян литовскихъ при канцелярии нашею для розсыланья до потребъ и з листы нашими въ тыхъ двухъ годехъ (1567–1568, – *В. П.*) не маеть болшей оставати, только по двадцати особъ ..., а иншие вси на войну ехати и подь хоруговью хоружого дворного ку службе военной становити ся будутъ повинни“.

⁴² РИБ, т. 33, стб. 522: „А тыхъ з листы отправчими до повѣтовъ послано. До земли Волинское Павла Оранского, [який у посполитому рушенні] повинень ставити кони 2 въ повѣте Володимерскомъ и пешого 1“.

⁴³ Там само, стб. 523: „А тые дворане при дворе его королевской милости для розсыланья листовъ. Богушъ Древинський, [який у посполитому рушенні] повинень ставити конь в повете Володимерскомъ“.

лист і жидичинський архімандрит. Для оповіщення повітової шляхти й ширшого загалу господарських підданих листи мали доставлятися до місцевого гродського уряду, після чого зміст листа виголошувався на ринкових площах, поблизу церков чи костелів⁴⁴ або відвозився особисто до адресата.

Листи до земських і повітових урядників з гродської канцелярії *уряду* доставлялися або *возними*⁴⁵ або путними слугами. Лист до жидичинського архімандрита було доставлено не *возным*, а путним (замковим) слугою з числа господарських бояр із села Красного, що під Луцьком. У цьому селі мешкало 7–8 боярських родин *бояр господарских красноселских*, які продовжували виконувати замкову путну службу при Луцькому замку після ліквідації інституту виживства в 1565–1566 рр. До запровадження уряду *возного* ці бояри виконували виживські послуги офіційних свідків із Луцького замкового уряду як *вижи врядовые*⁴⁶. Господарські бояри, як замкові слуги, підпорядковувались луцькому старості, або підстарості, чи гродському писарю. Господарський боярин Кунаш Макарович, який доправив листа жидичинському архімандриту, якраз і був одним із цих бояр з Красного. Складені в конверт документи путні (замкові) слуги, а згодом і врядові вижі, доставляли адресату, перевозючи їх верхи на конях у своїх головних уборах⁴⁷. Якщо цей лист був «отвороний» і не складений у конверт, то, напевно, в інший спосіб.

⁴⁴ Постановенне его королевское милости, якимъ обычаемъ справедливость маеть быти чынена обывателемъ такъ Великого Князства Литовского, яко и Коруны Польское, див. М. К. Любавский, *Литовско-Русский сейм*, Приложения, док. № 30, с. 75–82: „А такъ розказуемъ вамъ всимъ восполкъ старостамъ и державцомъ, абы того жъ часу, яко скоро листы наши о томъ до васъ прыйдутъ, уведшы ихъ у листъ або до книгъ своихъ врядовыхъ, того ж часу безъ всякого омешканья розказали ихъ оповедать и закликать первой у всихъ земскихъ судовъ, есть ли бы ся на тотъ часъ трафили, а потомъ на торъзехъ, ярмарькахъ, въ местечкахъ и въ селахъ, а звлача у свята пры костелахъ и церквяхъ, ижъ хто бы мель або маеть кривду або якую справу съ кимъ другое земли, абы вже ся въ часъ готоваль къ тому, яко бы своее справедливости передъ такимъ судомъ доводити мель. ...“ [1554 р.].

⁴⁵ До 1566 р. повноваження з розсилки листів виконували *путні слуги* або *врядові вижі*, доки цей інститут офіційних свідків після судово-адміністративної реформи 1564–1566 рр. не було замінено на *врядових возних*, які обиралися повітовою шляхтою.

⁴⁶ В. Поліщук, „Врядове виживство красносільських бояр в контексті замкових служб (Луцьке староство в 1545–1567 рр.)“, *Молода нація. Альманах. Україна і Польща. Сторінки спільної історії (XIV–XVIII ст.)*, № 3, Київ, 2001, с. 196–239; В. Поліщук, „Офіційні свідки – вижі Луцького замкового уряду в 1561–1567 рр. (особовий склад та службове підпорядкування)“, *Соціум. Альманах соціальної історії*, № 5, Київ, 2005, с. 13–39; В. Поліщук, „Врядове виживство в структурі публічно-правових процедур (на матеріалі луцьких замкових книг 1558–1567 рр.)“, *Соціум. Альманах соціальної історії*, № 1, Київ, 2002, с. 79–109.

⁴⁷ Там само, с. 89–90.

Архівні відмітки на оригіналі листа

Пізніші дописки на оригіналі документа мають важливе джерелознавче значення, оскільки фіксують уживання та зберігання документа, його сприйняття і значимість, вписуючи у соціально-історичний контекст своєї епохи. Архівні й власницькі відмітки про датування і зміст документа (регест) проливають світло на те, яким чином сучасники розуміли зміст і призначення документа. Загалом це дає певне уявлення про повсякденну реальність в історичному вимірі, зокрема характеризує швидкість комунікації великокняжої канцелярії з українськими (руськими) землями ВКЛ. Цього разу великий князь, з канцелярії якого у Книшині на Підляшші надсилався лист на Волинь, перебував не так далеко.

Про дату отримання свідчить власноручний запис архімандрита о. Йони на звороті останнього аркуша листа:

Тот лист его кролевское м(и)л(о)сти прислал до мене (жидичинського архімандрита о. Йони, – В. П.) подстарости луцкии пан Петръ Хомѣк боярином красенским Кунашом Макаровичом на другои недели посту великого в четверг м(є)с(є)ца феврала К [20] ден (арк. 6 зв.).

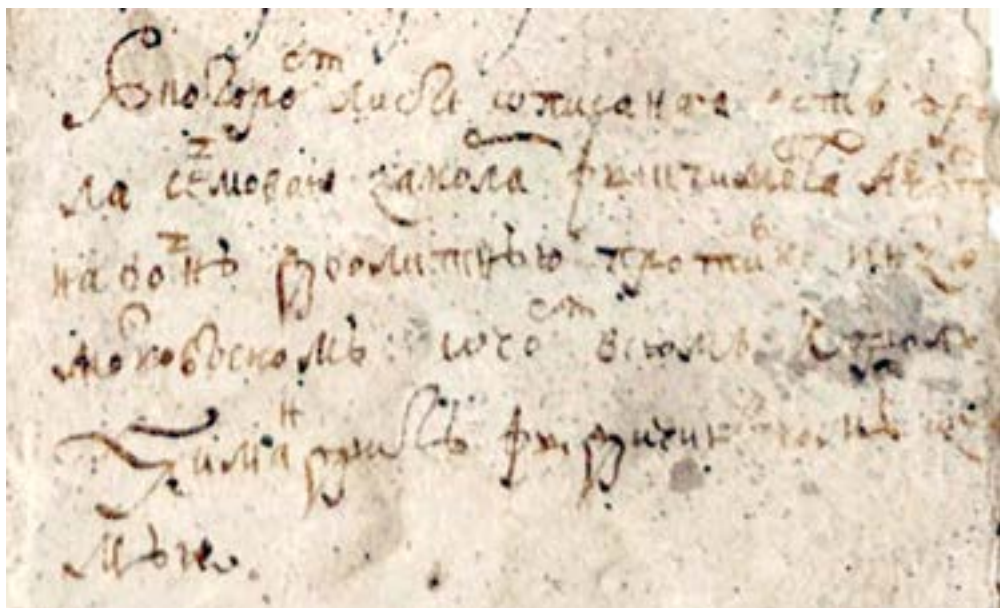
Таким чином, цього разу ми маємо автограф архімандрита Жидичинського монастиря, який власноруч підтвердив отримання великокняжого листа від підстарости Луцького гродського суду Петра Івановича Хом'яка.

Інші архівні помітки також робилися на звороті того самого аркуша, тобто на складеному в конверт документі. Друга архівна помітка – руськомовний *регест*, який згідно з характером почерку може бути датований кінцем XVI ст. Ймовірно, *регест* було зроблено в Жидичинському монастирі під час упорядкування архіву або у зв'язку з передачею справ і майна наступному архімандриту.

Показово, що поява регесту/заголовку на листі до архімандрита Йони синхронізується з появою практики складання заголовків для актових книг судово-адміністративних установ (гродських, земських, підкоморських судів). На цей же час припадає і складання заголовків до книг ЛМ під час їх копіювання в кінці XVI – початку XVII ст. Отже, можна зазначити синхронізовану появу регесту до листа жидичинському архімандриту й до аналогічного листа вдові Яна Кішки Ганни Радзивіллівни та її сину в книзі ЛМ-47.

<p>Регест кінця XVI – початку XVII ст. на звороті листа Сигізмунда Августа до жидичинського архімандрита о. Йони від 20.01.1567 р. (арк. 6 зв.)</p>	<p>Заголовок копії запису кінця XVI – початку XVII ст. ЛМ-47 (1565–1567) вдові Яна Кішки Ганні Радзивілівні та її сину Яну Станіславовичу Кішці від 20.01.1567 р.</p>
<p>В котором листе вписана єсть уфала сеимовая за кор[о]ла Жикгимонта Августа на воину дволитную противко кн(я)зя московському, в чом в симъ король архимандриту взнаимуєт.</p>	<p>Листъ писаный до воеводиной витебской, п(а)ней Станиславовой Кищиной и сына ее, пана Яна Кишки о выправу военъную и податокъ на люд служебный з ыменей их.</p>

До того ж синхронізацію появи регесту-заголовку до листа жидичинському архімандриту та заголовку до запису в ЛМ-47 підтверджують і схожі палеографічні ознаки обох текстів⁴⁸.

Іл. 2. Регест кінця XVI – початку XVII ст. на звороті листа до жидичинського архімандрита о. Йони від 20.01.1567 р. (арк. 6 зв.)

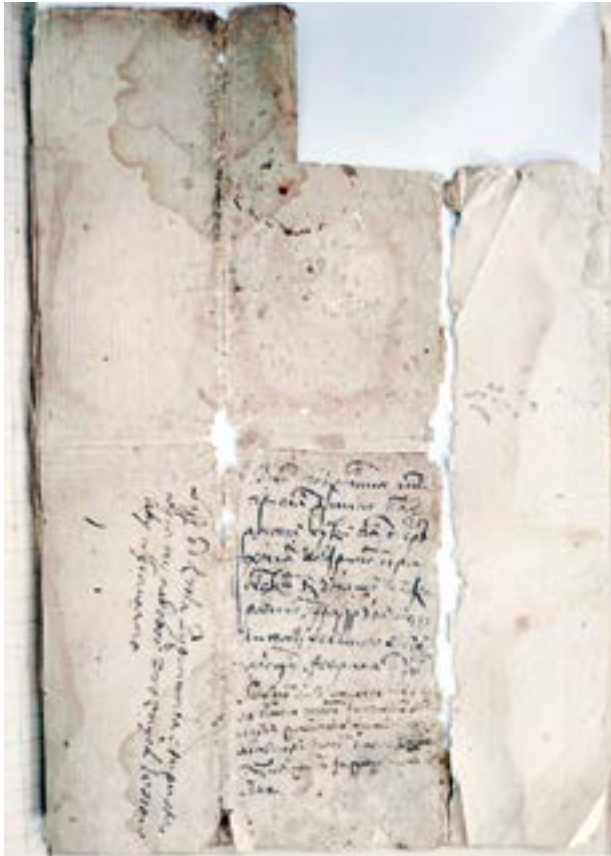
Цікавим є те, як сучасники визначали зміст документа, називаючи згадані у ньому реалії термінами, узятими із самого документа. У регесті документа, що публікується, чітко визначено його суть, емітент *інституція*, адресат *інскрипція*,

⁴⁸ Lietuvos Metrika. Knyga nr. 47 (1565–1567), p. VII–VIII.

призначення та причина. Ми бачимо, що всі змістові ознаки регеста-заголовка узяті з тексту документа, як, наприклад, вираз *на війну дволітню*, який фігурує у сеймовій ухвалі і позначає термін дворічного військового податку.

Регест-заголовок до листа архімандриту Йоні, по суті, є продовженням запису архімандрита про отримання листа, про що свідчить початок речення «в котро- ром листе...», яке є продовженням запису архімандрита. Візуально на фотокопії видно, що його текст розташовано одразу під текстом архімандрита, що немов продовжує та розкриває зміст листа.

Третя архівна помітка була зроблена польською мовою, імовірно, у той час, коли Жидичинський монастир перейшов на Унію після 1596 р.: *Lyst od krola Zygmunta Augusta / wydany na pobor z roznych wsiow aby wydawano* (арк. 6 зв.).

Іл. 3. Регестові записи на листі великокняжої канцелярії Сигізмунда Августа від 20.01.1567 р. з власноручним записом жидичинського архімандрита о. Йоні про отримання листа 20.02.1567 р. у Жидичині під Луцьком (арк. 6 зв.)

Конверт

Лист було складено у конверт, традиційний для більшості листів того часу. Це наочно видно по лініям згинів аркушів по вертикалі і по горизонталі. Нижче схематично промальовано контури складеного у конверт листа. Кольором виділено центральний прямокутник, на якому при складанні документа у конверт було зроблено власноручний запис жидичинським архімандритом. Найімовірніше, що лист так і зберігався складеним у конверт, від чого на місцях згину, тобто по краях складеного у конверт документа, папір затерся, утворилися дірки, які з'їли кілька слів рукописного тексту.

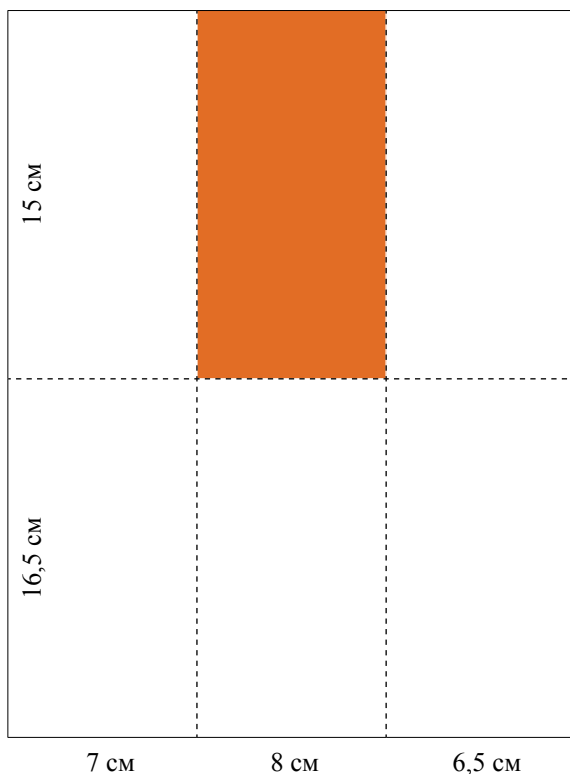

Схема згинів аркушів складеного у конверт листа великокняжої канцелярії

Однак постає питання, а коли лист було складено у конверт? У великокняжій канцелярії у Книшині чи у Жидичинському монастирі після отримання листа і для його подальшого зберігання? Олександр Груша та Андрій Ричков детально описали спосіб «зшивання» документів, характерний для канцелярської практики

ВКЛ у 1440–1530-х рр.⁴⁹. Однак цей спосіб відрізняється від листа, адресованого жидичинському архімандриту. По-перше, у ньому на дорсальній частині документа відсутня зворотна адреса (тільки запис архімандрита про отримання листа). По-друге, немає слідів надрізів, які робилися для «зшивання» документа паперовою стрічкою. По-третє, печатка великокняжої канцелярії розташована під останнім рядком тексту документа і немає слідів запечатування документа на зворотній частині при складанні у конверт. По-четверте, паперова кустодія для запечатування документа була вирізана з останнього чистого аркуша (ліворуч знизу). По-п'яте, нитка, якою зшили два аркуші документа *in folio*, була прокладена під восковою основою печатки, виступаючи додатковим елементом запечатування документа, засвідчення його оригінальності та захисту від підробки.

Наведені вище міркування дозволяють зробити припущення, що лист до жидичинського архімандрита було складено у самій канцелярії перед відправкою на Волинь, але не у конверт, а навпід, як «*отвороний*» лист, який мав публічний характер, на що вказує і його зміст із рішеннями Городенського сейму. Таким чином, функцію адреси, на мою думку, могла виконувати клаузула *інскрипція* (адресат) з тексту документа. Тобто лист не був запечатаний і «зашитий» у традиційний спосіб і не потребував додаткового позначення адреси на звороті. А у конверт його склав, напевно, жидичинський архімандрит Йона при отриманні листа.

Підготовка документа до публікації у ХІХ ст.

Крім оригіналу листа, що публікується, архівна справа № 22601 містить копію цього ж документа⁵⁰, зроблену наприкінці ХІХ ст. (десь на початку 1880-х рр.) працівниками Київської археографічної комісії *Временной комиссией для разбора древних актов при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе*⁵¹.

⁴⁹ А. И. Груша, „Зачем документы „зшивали“?“, *Гістарычна-археалагічны зборнік*, т. 32, Мінск, 2018, с. 164–175; А. Рычков, „О практиках коммуникации в Великом Княжестве Литовском в первой половине XVI в. на примере одного черновика“, *Древняя Русь. Вопросы медиевистики*, № 2, (80), 2020, с. 18.

⁵⁰ Національна бібліотека України ім. В. Вернадського НАН України, Інститут рукопису, Ф. II, спр. 22601, арк. 1–2, 7–8. Оригінал було вкладено між аркушами копії – звідси й нумерація оригіналу, яка починається з арк. 3, тоді як нумерація копії становить арк. 1–2, 7–8. Текст копії написано чорним чорнилом із пропусками незрозумілих місць у тексті, які пізніше, імовірно, під час перевірки тексту редактором заповнювались вписаними олівцем словами.

⁵¹ О. І. Журба, *Київська археографічна комісія 1843–1921. Нарис історії і діяльності*, Київ, 1993; *Матеріали ювілейної конференції, присвяченої 150-річчю Київської археографічної комісії (Київ, Седнів 18-21 жовтня 1993 р.)*, Київ, 1997.

Про це свідчать відмітки та почерк копії, а також і інші характерні ознаки, які повністю збігаються з копіями документів Жидичинського монастиря з іншої справи, яку було досліджено в моїй попередній публікації⁵². На першому аркуші копії містяться редакторські помітки⁵³. Однак не зовсім зрозуміло, чи готувався цей документ до публікації в черговому томі *Архиву Юго-Западной России* разом з іншими документами з архіву Жидичинського монастиря під редакцією Ореста Левицького?⁵⁴. Можна гіпотетично припустити, що в умовах цензурування наукових публікацій у Російській імперії тематика цього документа різко контрастувала з ідеологією московського православ'я, і тому публікація документа про мобілізацію і збирання податку з монастирських землеволодінь на війну з Московією здавалася ризикованою для видавців. Загалом архівна справа № 22601 дає унікальну можливість простежити, як вчені Київської археографічної комісії готували історичні джерела до публікації і яких археографічних правил дотримувалися при передачі тексту оригіналу.

Формуляр листа великокняжчої канцелярії

Після з'ясування історичного контексту виникнення документа, зовнішніх ознак тексту, особливостей архівного зберігання та археографічного опрацювання можна спробувати реконструювати формуляр документа, провівши дипломатичний аналіз. Як зазначалося вище, цей документ не є в повному сенсі актом. Для розуміння формуляра документа треба виходити з того, що це акт реалізації владних повноважень верховного володаря, а не акт встановлення правовідносин між сторонами. Він постає як адміністративний документ, який реалізує владні повноваження монарха в комунікації з підлеглими. В

⁵² В. Поліщук, „Документи судових спорів Жидичинського монастиря із князями Богушем Корецьким та Іваном Масальським 1537–1551 рр. за копіями Київської археографічної комісії“, *Студії і матеріали з історії Волині*, Кременець, 2012, с. 211–224.

⁵³ На першому аркуші копії ліворуч угорі: чорнильний штамп фондової архівації Ф. II з дописаним від руки синім чорнилом номер справи № 22601; над штампом у самому куті ліворуч синім олівцем Генв[аря]. 20; угорі посередині червоним олівцем Подл[инник] Жиди[чинский] м[онастры]рь; по лівому краю червоним олівцем поперек повертикалі одне слово нерозбірливо.

⁵⁴ В. Поліщук, „Документи судових спорів“, с. 211–224; За редакцією Ореста Левицького було підготовано том *Архива Юго-Западной России*, присвячений церковним відносинам, у якому були опубліковані документи з архіву Жидичинського монастиря, див. *Архив Юго-Западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов, учрежденной при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе* [далі – Архив ЮЗР], ч. 1, т. 6: *Акты о церковно-религиозных отношениях в Юго-Западной Руси (1372–1648 гг.)*, под ред. О. И. Левицкого, Киев, 1883.

основі цієї комунікації лежить розпорядження – наказ до виконання, який зобов'язує підлеглого до певних дій, звітності і відповідальності перед вищою інстанцією влади, якою виступає монарх.

Лист із господарської канцелярії Сигізмунда Августа складено за традиційним дипломатичним формуляром адміністративних розпоряджень, які призначалися для урядової ланки державного управління, спонукаючи її до виконання певних дій. До цього підводила логіка клаузул формуляра: інскрипція, інтитуляція, аренда (преамбула), нарація, диспозиція, санкція, датум, сигнатура (підпис), печатка. Присутність монарха в документі – титулатура *інскрипції*, мовлення від першої особи, прикладена печатка з гербом ВКЛ. Це текст, який мають виголошувати й засвоювати піддані, долучаючись до семантичного тіла володаря, повторюючи його слова втілюючи їх у своїх діях. Однак, що характерно, у листі відсутня клаузула *короборація* (про прикладання власної печатки); відсутній підпис монарха, який заступається підписом господарського писаря. Це, з одного боку, вказує на спрощене, ужиткове засвідчення документа для підданих, а з іншого боку – на інституалізацію державного апарату, функції якого через інститут канцелярії реалізуються урядниками в автоматичний спосіб.

Важливим для джерелознавчого розуміння листа Сигізмунда Августа до жидичинського архімандрита є той факт, що клаузули його тексту (*преамбули, нарації, диспозиції і санкції*) відповідають змісту рішень Городенського вального сейму 1566–1567 рр.⁵⁵, з якими й слід порівнювати цей адміністративний лист. Це значить, що під час написання документа писар тільки узагальнював і компілював сеймові рішення *артыкулы*, виходячи із соціальної позиції адресата та його місця в службовій і соціальній ієрархії. Той факт, що писар (напевно, це був М. Савицький), складаючи проєкт документа, вільно оперував змістом сеймових постанов, переказуючи їх у скороченій, але точній юридичній формі, може свідчити про його особисту участь у роботі Городенського сейму та чудове розумінні правових реалій.

Сеймові ухвали Городенського вального сейму можуть бути поділені на три тематичні групи рішень, згідно з певними *артикулами*: I. Преамбула, станові права, правові процедури, інституції (уряди), комунікація; II. Військова мобілізація шляхти – збирання шляхетського ополчення до війська ВКЛ; III. Збирання податку з шляхетських маєтків на два роки, 1567 і 1568 рр. *выправа ку воине и податокъ на люд служебныи*. Звідси постає важливий висновок про те, що текст сеймової ухвали (тематичні групи *артикулів* II і III) виступає метатекстом для

⁵⁵ РИБ, т. 30, стб. 402–436: „Рецесь сойму Городенского въ року 1567“. Усього сеймові ухвали містять 38+IV *артыкуловъ* – перші чотири *артикули* не нумеровані.

прочитання листа до жидичинського архімандрита. Шляхом зіставлення змісту листа й сеймових *артикулів* вдалось виокремити ті з них, які лягли в основу компіляції листа до жидичинського архімандрита – див. у таблиці нижче.

Таблиця

Артыкулы рішень Городенського вального сейму ВКЛ 1566–1567 рр., які були відображені в листі великокняжої канцелярії до жидичинського архімандрита о. Йони від 20 січня 1567 р., а також у листі до вдови Яна Кішки Ганни Радзивілівни та її сина Яна Станіславовича Кішки від 20.01.1567 р. з ЛМ–47⁵⁶.

Тематика <i>артикулів</i> сеймових рішень	<i>Артыкулы</i> сеймових рішень	Посилання на публікацію
I. Преамбула, станові права, правові процедури, інституції (уряди), комунікації: 16 <i>О головныхъ бирчихъ</i> 24 <i>О повинности земские</i> 26 <i>О сланье до пановъ поляковъ</i> 27 <i>О отправу поголовцин ... водле уфалы Виленского сойму 1566 р.</i> тощо.	Преамбула, вступні не нумеровані артикули I–IV, далі нумеровані арт.: 16, 24, 26, 27, 29–37 (всього: 18 арт.)	РИБ, т. 33, стб. 405–409.
II. Мобілізація шляхти ВКЛ на військову земську службу <i>посполите рушення</i> : 21 <i>О дворанехъ</i> – військовий обов’язок 22 <i>О дворанехъ литовскихъ</i> – військова служба	Арт.: 1-8, 17– 23 , 25 , 28 , 31, 38 (всього: 19 арт.)	РИБ, т. 33, стб. 409–415; 422–430; 435.
III. Збирання податку з шляхетських маєтків до Скарбу ВКЛ:	Арт.: 9–17 (всього: 8 арт.)	РИБ, т. 33, стб. 415–438.

У преамбулі лист інформує адресата про ухвалені на Городенському вальному сеймі шляхти ВКЛ рішення про

вборону земскую, выправу ку воине и податокъ на люд служебныи, на два годы (1567 і 1568)

⁵⁶ *Lietuvos Metrika. Knyga nr. 47 (1565–1567)*, p. 113 (nr. 151).

у зв'язку з нападом Великого Князівства Московського та про намір монарха особисто очолити військо ВКЛ

вколо потужное валки для тагнення всобы н(а)шоє г(о)с(по)д(а)рьское у воиску, противко непрыятеля н(а)шого, великого кн(я)зя московского» (арк. 3).

До речі, про цей свій намір король і великий князь особисто повідомляв у листі до Миколая Радзивілла Рудого від 23.02.1567 р. із Книшина⁵⁷. Нарація листа до жидичинського архімандрита за змістом поділяється на дві тематичних групи стосовно тексту ухвали Городенського сейму щодо мобілізації шляхти на земську службу та щодо сплати податку *на люд служебний*, тобто наймане військо.

Лист подає різні категорії землеволодіння, з якого мала відбуватися військова мобілізація, очевидно, з розрахунку на різні категорії потенційних адресатів (панів-рад, князів, панів, зем'ян-шляхту, бояр). Вони коротко узагальнюють відповідні *артикули* сеймової ухвали 1567 р. Це нарація, яка описує стан речей, повторюючи відому норму про виставляння одного озброєного вершника з 20 димів (40 дворич), якими до того часу іще вважалися землеробські господарства на Волині, Поліссі, Київщині і загалом Подніпров'ї:

Ино з дымов двадцати – кон вдин (арк. 3)⁵⁸.

Що вказує на адміністративний (розпорядчий) характер листа? Які ознаки про це свідчать після прочитання розлогої нараційної частини документа? Це доводиться наявністю у формулярі листа клаузали *диспозиція*⁵⁹ і *санкція*⁶⁰, передбаченої за несплату податків. Опис порядку оподаткування в листі до архімандрита починається з *нарації*, яка повідомляє про обрання на сеймі повітових *бірчих* (або *поборців*), які мають дотримуватися порядку, визначеному в сеймовій ухвалі⁶¹.

⁵⁷ *Listy króla Zygmunta Augusta do Radziwillow*, oprac. I. Kaniewska, Warszawa, 1997, s. 525: „O ruszeniu też samej osoby naszej na tę blisko przyszłą wojenną potrzebę wątpliwości żadnej nikomu mieć nie potrzeba, ani przeto zbraniać się od wydania podatków ziemskich, uchwalonych na sejmie grodzieńskim, gdyż jakośmy to ruszenie osoby naszej z chuci szczyrej radzi przyobiecali, ...“.

⁵⁸ З одного *диму*, якими вважалися селянські господарства на Волині, Поліссі, Київщині і Подніпров'ї, платився податок 15 грошей (з 20 димів – 5 кіп грошей). 20 димів за обсягом землеволодіння дорівнювали 10 волокам або 10 службам, якими вважалися селянські господарства, власне, на литовських землях, де відбулась Волочна поміра 1557 р. Одна волока дорівнювала одній службі, податок із якої складав 30 грошей. Одна служба дорівнювала двом димам, а один дим – двом дворичам. З *городників* брали податок по 3 гроші. З незрозумілих причин у листі до жидичинського архімандрита згадані *люди люзные – перекупники*, які мали сплачувати подушний податок іще за постановою Віленського вального сейму 1566 р., див. про це М. К. Любавский, *op. cit.*, с. 759–762.

⁵⁹ Диспозиція *dispositio* – сенс клазули: ухвалене рішення, наказ, розпорядження.

⁶⁰ Санкція *sanctio* – сенс клазули: відповідальність за невиконання наказу, договору.

⁶¹ Опис порядку оподаткування, див. там само, с. 762

Причому повітові *бірчі* під час передачі зібраних податків головним *бірчим* у Вільно мають складати при сягу,

и ж тот податок водле уфалы справедливоє вт владников кн(я)зьских, панских и шляхетских выбрали и до них (головних бірчих, – В. П.) сполна втдавали (арк. 3).

Далі в тексті листа йде клаузула *диспозиція*, у якій канцелярія звертається до жидичинського архімандрита з наказом про сплату податків. Клаузула словами сеймової ухвали детально регламентує, яким чином це має бути зроблено. Цікаво, що цей фрагмент тексту був підкреслений, імовірно, власною рукою архімандрита: він виділив у тексті всього листа лише той фрагмент, який стосувався безпосередньо його обов'язків. До того ж ліворуч тексту, на берегах, навіть було проставлено знак *NB*, що наочно демонструє, яким чином архімандрит працював з офіційними документами:

Прото абы еси вжо водле уфалы того соиму владником своим росказал во всех именах своих, такъ и архимандрычества Жидичинского, ... на реєстра достаточне и справедливоє списати и тот реєстръ абы под печатью своею поборцомъ в каждомъ повете втдавали вт выволаня соиму, то *ест* вт св(я)та прошлого Трех Кролеи м(є)с(є)ца генвара ш[ост]ого дна в чотырох неделях на врядах кгроцких втдава[ли] (арк. 3).

Лл. 4. Фрагмент листа великокняжої канцелярії до жидичинського архімандрита Йони від 20.01.1567 р. з підкресленнями тексту рукою архімандрита і позначкою на берегах *NB*

Під час збирання податків урядники архімандрита мали укласти поіменні податкові реєстри господарств по кожному монастирському маєтку. Зібраний податок разом із реєстрами мав бути переданий на уряді Луцького гродського суду повітовим *бірчим*, поборцям, протягом чотирьох тижнів після завершення

Городенського вального сейму 6 січня 1567 р.⁶² Санкція документа за несплату податку також транслювала відповідні артикули Городенського сейму 1567 р. У разі несплати податків повітові поборці мали повідомити про це головних *бірчих* у Вільно, подавши відповідні реєстри із зазначенням неоподаткованих маєтків. Це передбачало конфіскацію маєтків – ув'язання за господарськими листами в подвійному розмірі *маєть быти з совитостю втправовано* до того часу, допоки землевласник не сплатить податків у повному обсязі⁶³.

Після клаузули *sanctio* основна частина формуляра цього документа (перед *datum, sigillum* і *signum*) завершується зверненням до адресата, яке можна назвати службове та моральне заохочення підданого. Це теж свого роду клаузула, характерна саме для адміністративних листів, які поширюються в межах ієрархії володаря. Монарх закликає підданого дотримуватися порядку сплати податків та сумлінно виконувати рішення сеймової ухвали:

А прото абы еси заховался ку поборцом поветовым списованю и ревидованю именеи церковных и в своих властных земских ... (арк. 4 зв.),

а також готуватися до збирання у військо:

... а всобливе готуючися и способляючися ку таковой воине потужной ку вседаню и збираню у воиску ... (арк. 4 зв.).

Моральне заохочення від імені монарха апелює до вірності володарю та правосвідомості підданого, власне до того, що

... свовольныи и недбалыи через то вжо фолкги и м(и)л(о)с(ε)рдья н(а)шого г(о)с(по)д(а)рського ужити не может, и водле Статуту и уфалы соимовое [ка]раня не увидеть (тобто, не уникне покарання відповідно до Статуту ВКЛ і сеймової

⁶² Однак, як свідчить запис про отримання листа жидичинським архімандритом 20 лютого 1567 р., він ніяк не міг сплатити податок за чотири тижні після завершення роботи сейму 6 січня 1567 р. Ймовірно, цей термін сплати податків торкався учасників вального сейму, яких не треба було повідомляти спеціальним листом-розпорядженням. Тому дату не було скориговано відповідно до запізнитого поінформування жидичинського архімандрита.

⁶³ Арк. 4 зв.: „А хто того податку не выдаст або бы са што не списало достаточне, за недбалостю твоею або врадников твоих, в том поборцы поветовые повинни будут головным поборцомь взнаимити и на реестре подати, што за листы н(а)шими г(о)с(по)д(а)рськими маєть быти з совитостю втправовано тым вбычаем, иж за истизну и совитост того податку маєт са быти увазано в тоє имене, с которого не дано до поборцы поветового и держати такь долго, аж вныи податок з совитостю до бирчого поветового втдан будеть албо са з оног именьа выберет и до тых же бирчих поветовых, а вт поветовых до болших втдан будеть“. Див. М. К. Любавский, *op. cit.*, с. 763.

ухвали, – В. П.), а дбалы[и и поспешныи] ку службе нашои и земскои ласки н(а) шоє г(о)с(по)д(а)рьское завжды уживати *будет*⁶⁴.

Службове та моральне заохочення в листі до жидичинського архімандрита завершувалося закликком монарха докласти своїх зусиль *над повинность*, тобто з власної ініціативи і без примусу посприяти забезпеченню мобілізаційних потреб війська. Це, в свою чергу, мало викликати *милосердя господарське* й призвести до обдарування *ласкою господарською*:

И ввшем, што колвекъ над повинност для нас г(о)с(по)д(а)ра и теж з м(и)л(о)сти ку речи посполитои учинишь, за то ласкою г(о)с(по)д(а)рьскою з **вывышешенемъ** (виділено мною, – В. П.) учтивости паметати хочем (арк. 4 зв.)⁶⁵.

У цьому фрагменті, під час його порівняння з ідентичним листом до Ганни Радзивіллівни та її сина Яна Кішки, впадає в око унікальний прояв писарської варіативності при доборі висловлювань залежно від соціальної позиції адресата. Якщо в листі до жидичинського архімандрита йшлося про обдарування ласкою господарською з *вывышешенемъ учтивости* (тобто з підвищенням гідності та поваги до адресата), то в листі до Ганни Радзивіллівни і її сина великодушність *ласка* господаря вимірювалась обіцяною в майбутньому *нагородою*:

за то ласкою нашою г(о)с(по)д(а)рьскою з **нагородою** (виділено мною, – В. П.) паметати хочем⁶⁶.

Безперечно, вислів був змінений навмисно, виходячи із сприйняття особи адресата та її вищого соціального статусу (пани-рада). Очевидно, що ця розбіжність, подана в двох словах *вывыщення учтивости vs нагорода*, при ідентичності решти тексту виявляє унікальний ментальний зріз соціальної стратифікації, якої дотримувалася великокняжа канцелярія в комунікації з підданими, апелюючи не тільки до ідеї служіння монарху, але й до ідеї служіння республіці *речи посполитій*.

⁶⁴ Арк. 4 зв., переклад: „... свавільний і недбалий (щодо своїх обов’язків) [підданий] не зможе покладатися на співчуття (фолги) і милосердя монарха, а також не зможе уникнути покарання згідно з Статутом ВКЛ і сеймової ухвали 1567 р. Натомість дбайливий (дбалый) і вправний (поспешный, сумлінний, спритний) у господарській і земській службі завжды може покладатися на прояв господарської великодушності (ласки) щодо підданих“.

⁶⁵ Наратив службового й морального заохочення підданих із боку монарха щодо прояву ними власної ініціативи у виконанні військового обов’язку також можемо знайти у постановках Городенського сейму 1566–1567 рр.

⁶⁶ *Lietuvos Metrika. Knyga nr. 47 (1565–1567)*, p. 115.

Таким чином, доходимо ключового висновку про те, що в адміністративному листі великого князя литовського до жидичинського архімандрита виконання військової земської служби з церковних маєтків має рекомендаційний характер із кількома варіантами реалізації на розсуд архімандрита і з заохоченням його до прояву власної ініціативи. Після викладу регламентації обов'язкової військової повинності, яка не стосувалася власне церковних володінь, якими володіли *по старині*, монарх закликав до прояву власної ініціативи щодо мобілізації для війни з московитами. Військові почти з церковних і монастирських маєтків, які перед тим не були надані на земському праві, не виставлялися, хоча на їх виставленні наполягала на сеймі шляхта⁶⁷. Тому, власне, і відсутній у військовому переписі *посполитого рушення* ВКЛ 1567 р.⁶⁸ військовий загін *почет* із маєтків Жидичинського монастиря, який територіально належав до Волинського воєводства (див. *Реєстръ княжатъ, панят и всего рыцертства земли Волинской*)⁶⁹. Хоча *почет* луцько-острозького єпископа Марка Жоравницького (1561–1567 рр.)⁷⁰ туди потрапив⁷¹. Натомість оподаткування з монастирських маєтків мало бути проведено у повній мірі. Яка з них була зібрана сума, можна встановити за поборовим реєстром 1570 р.⁷² Це був

⁶⁷ М. К. Любавский, *op. cit.*, с. 761–62; А. Янушкевич, *op. cit.*, с. 156. Цитата: «Як і раніше, земська служба мала вестись тільки з приватних маєтків духовних осіб. Господар рекомендував ієрархам розглянути можливість відправити до армії солдатських почтів «заровно со всіми станы светскими водлуг теперешнее уфалы соймовое»; РИБ, 30, стб. 424.

⁶⁸ РИБ, т. 30, стб. 402. Про перепис війська ВКЛ 1567 р. див.: А. Янушкевич, *op. cit.*, с. 154; Ю. Бохан, *Наемнае войска ў вялікім княстве Літоўскім у XV–XVI стст.*, Мінск, 2004; К. Piwarski, „Niedoszła wyprawa t. zw. Radoszkowicka Zygmunta Augusta na Moskwę (rok 1567–1568)“, *Ateneum Wileńskie*, t. 4–5, 1927–1928, s. 85–119, 252–286; H. Łowmiański, *Zaludnienie państwa Litewskiego w wieku XVI. Zaludnienie w roku 1528*, Poznań, 1998; М. К. Любавский, *op. cit.*, с. 773–782; И. И. Лаппо, *op. cit.*, с. 60.

⁶⁹ РИБ, т. 33, стб. 1237–1257. Волинська шляхта реєструвалася хоружим Волинської землі Григорієм Гулевичем з 23 вересня по 30 листопада 1567 р., див. там само, стб. 1255. Волинські князі й пани виставляли свої озброєні загопи окремими хоругвами у складі панів-рад або господарських урядників – у категорії найвищих урядників й аристократії ВКЛ, тобто окремо від хоругви Волинської шляхти.

⁷⁰ Л. Тимошенко, „Луцька та острозька єпархія в XVI–XVII ст.“, *Острозька академія. Енциклопедія*, Острог, 2010, с. 205.

⁷¹ РИБ, т. 33, стб. 1251. Військовий *почет* луцько-острозького єпископа Марка Жоравницького складався з 5 вершників у панцирях і 2-х піших *драбів* із рушницями. Швидше за все, це були його власні піддані з родових маєтків.

⁷² *Źródła dziejowe*, t. 19: Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym, t. 8, *Ziemia Ruskie. Wołyń i Podole*, opisane przez A. Jabłonowskiego, Warszawa, 1889, s. 10. З монастирських маєтків Жидичинського монастиря були оподатковані: Жидичин, Шапки, Рокині (Rukin?), Сапогів, Боголюбє, Пальче, Буремєць, Підгайці, Невзля – 108 служб по 20 грошей; 10 ремісників; 36 городників – по 6 грошей; 21 городників – по 4 гроші; 108 городників – по 2 гроші; рибалки – 4; ремісників – 36; корчми – 3; бояр путних 8; кол млинових 3 – по 24 гроші, кол млинових 6 – по 12 грошей, котел горілчаний – 1, горілка від шинкування. (Слід також додати й митні збори з жидичинського ярмарку, які також йшли до монастирської скарбниці).

податок, який зібрав о. Йона в 1569 р. (про це див. далі). Жидичинська архімандрія була найбагатша на Волині - і за володіння нею постійно точилася боротьба між різними волинськими угрупованнями князів і шляхти⁷³.

Тестамент жидичинського архімандрита о. Йони

Другим аспектом виконання військової повинності о. Йони було його ймовірно особисте шляхетське землеволодіння, з якого він теоретично повинен був виконувати військову повинність, як привілейований землевласник Волинського воєводства. Про це також ішлося у листі Сигізмунда Августа, а саме в клаузулі *диспозиція*, у якій господар зобов'язував архімандрита до сплати податків не тільки з монастирських, але й з власних шляхетських маєтків:

Прото абы еси вжо водле уфалы того соиму врдником своим росказал во всих именах своих, такъ и архимандрычества Жидичинского ... (арк. 3 зв.).

Однак о. Йона не належав до категорії тих, *кто вдно вселость земскую шляхетскую маєть* (арк. 3). На це питання проливає світло тестамент о. Йони, який він уклав 15 грудня 1569 р., незадовго до своєї смерті⁷⁴. Як не дивно, а тестамент також дозволяє з'ясувати питання і щодо податкової справи як самого отця, так і монастирських маєтків. Після прочитання тестаменту стає зрозуміло, що о. Йона не володів шляхетським землеволодінням, а тому не був зобов'язаний виставляти бояр до рицарського ополчення, а тим більше йти самому до війська. Без сумніву, він належав до шляхетського роду, оскільки користувався печаткою для засвідчення світської та монастирської документації майнового характеру і мав привілей на своє архімандритство від монарха. Можна припустити, що він відмовився від спадкового землеволодіння на користь невідомих родичів.

Про шляхетське походження архімандрита також говорить і коло його близьких приятелів, яких він згадує у своєму тестаменті. Це довірені *приятелі*, призначені розпорядниками рухомого майна архімандрита, яких він називає *великими ласкавцями, от которых есмо великое добродѣйство и прязни зналь*⁷⁵.

⁷³ С. Горін, *Жидичинський Свято-Миколаївський монастир (до середини XVII сторіччя)*, Київ, 2009, с. 19.

⁷⁴ *Архив ЮЗР*, ч. 1, т. 1: *Акты, относящиеся к истории православной церкви Юго-Западной России (1481–1596 гг.)*, под ред. Н. Д. Иванишева, Киев, 1859, с. 18–29.

⁷⁵ Там само, с. 23–24.

Серед них бачимо дуже поважних представників волинської шляхти другої третини XVI ст. Зокрема, це господарський маршалок Михайло Сло-Малинський, суддя Луцького гродського суду Гаврило Бокій, троє дітей якого були хресниками архімандрита⁷⁶, володимирський підкоморій Олександр Семашко, владика пінський і турівський Андрій Русин, війський землі Волинської луцький Іван Чаплич Шпановський та Григорій Данилевич⁷⁷, який пізніше стане луцьким гродським суддею⁷⁸. Усім своїм приятелям, священникам, монахам, монастирським слугам і двірській челяді архімандрит заповів усе своє невелике рухоме майно й гроші. При цьому він проявив неабияку великодушність і добродійність побожної людини, пробачивши всі борги не названим по імені боржникам! На жаль, нам не відоме світське ім'я архімандрита та його родового походження – неможливо наразі встановити, до якого шляхетського роду він належав і яке мав світське прізвище.

Крім цього, у своєму тестаменті о. Йона, по суті, прозвітував про сплату військового податку до Скарбу ВКЛ та КП (з 1569 р.), оскільки на момент складання тестаменту зібрані з монастирських маєтків гроші за 1569 р. іще не були передані повітовим *бірчим* і зберігались у церковній *скрині*. Вони були сплачені до скарбу справцями Жидичинського монастиря писарем ВКЛ Базилієм Древинським та Станіславом Пальчевським, які були уповноважені від Сигізмунда Августа вести справи монастиря після смерті архімандрита⁷⁹. Тож наступного 1570 року вони сплатили податок з монастирських маєтків, який зібрав о. Йона в 1569 р. Цікаво, що у своєму тестаменті архімандрит посилається на податкову ухвалу Люблінського сейму 1569 р., згідно з якою він мав сплатити до Скарбу податок із монастирських маєтків. При цьому він детально описує місце зберігання та порядок передачі зібраних грошей повітовим *бірчим*.

Засвідчення в тестаменті факту збирання податку з монастирських маєтків за 1569 р., очевидно, свідчить і про те, що так само було сплачено податки й за минулі роки, у тому числі й податок згідно з рішенням Городенського сейму 1567 рр.

Щго-мъ тежъ, за росказаньемъ господарскимъ, водле Конституции сейму вального Люблинского, росказаль врядником своимъ vybrати, якожь вжо и vybrано

⁷⁶ Там само, с. 26.

⁷⁷ Там само, с. 24.

⁷⁸ В. Поліщук, „Урядницький клан луцького старости князя Богуша Корецького (на прикладі Луцького замкового уряду 1561–1567 рр.)“, *Український археографічний щорічник. Нова серія*, вип. 8–9, Київ, Нью-Йорк, 2004, с. 271.

⁷⁹ *Źródła dziejowe*, t. 19, s. 10.

податокъ на сесь рокъ шестьдесятъ девятый, со всихъ именей, прислухаючихъ къ манастырю Жидичинскому, лежачихъ въ повете Луцкомъ⁸⁰.

Гроші, які згодом мав передати повітовим поборцям монастирський священник Стефан, і податковий реєстр, засвідчений печаткою архімандрита, зберігались у *скрині* монастирської церкв

А такежъ тые пенѣзи и реистръ въ скрыню вложивши, за печатю моею, и розказалом ее поставити въ церкви манастыра Жидичинского, который розказал пилновати священнику жидичинскому Стефану до отданя до поборцовъ, на то уставеныхъ⁸¹.

У тестаменті також було описано й місце зберігання майнової і господарської документації монастиря, яка мала бути передана його наступнику після смерті. Серед документів умовного монастирського *архіву* о. Йона першим занотував привілей від великого князя литовського Сигізмунда Августа, за яким він тримав Жидичинський монастир згідно з правом подавання господаря⁸². Усі документи мали зберігатися у *скрині* і у *бодні* церкві святого Миколи Жидичинського монастиря:

Привиля, съ которыми мне подано монастырь Жидичинский, такъ тежъ и вси иные листы, которые прислухають на монастырь Жидичинский, тые вси – одни в скрини, а други в бодни, в церкви Божой манастыра Жидичинского, zostали⁸³.

Це значить, що певний час там зберігався й лист Сигізмунда Августа від 20.01.1567 р., який тут публікується.

У тогочасному розумінні *архів* сприймався через поняття *скарбу*, *інвентаря* та *прав і привілеїв-твердостей* як матеріальних носіїв тексту та місця зберігання. Про це читаємо у листі польського короля Стефана Баторія від 18.02.1583 р. до наступного жидичинського архімандрита Йони (Івана Борзобогатого-Красенського), у якому йшлося про передачу управління монастирем волинському

⁸⁰ Архив ЮЗР, ч. 1, т. 1, с. 26.

⁸¹ Там само, с. 26.

⁸² Привілей жидичинському архімандриту о. Йоні не відомий, датується 1547 р. за першою згадкою о. Йони в сані жидичинського архімандрита, див. В. Поліщук, „Документи судових спорів“, с. 222.

⁸³ Архив ЮЗР, ч. 1, т. 1, с. 26. На початку тестаменту він прямо вказує на те, що тримав монастир за *даниною господарскою* (Цей привілей Сигізмунда Августа 1547 р. не відомий, – В. П.), див. там само, с. 22. І далі архімандрит відзначає належність монастирських маєтків до господарської власності, див. там само, с. 27: „... только имена господарские, которымъ на архимандритю держаль, и дворы – то все въ целости-мъ оставиль“. Саме з них і мав сплачуватися податок до скарбу ВКЛ.

каштеляну Михайлу Мишці-Варковському та стольнику ВКЛ князю Олександрю Пронському:

... инвентаръ старый, который, яко маемъ ведомость, же у верности твоей есть, и иншие вшелякие права, привилеи тому манастыру на обшизну и на иншие вшелякие фундуши наданые, положил и оказалъ и до рукъ упреймости ихъ отдасть, кгда жь тыи права упреймости твоєї не належать⁸⁴.

Висновки

Лист з канцелярії Сигізмунда Августа від 20.01.1567 р., адресований до архімандрита Жидичинського монастиря на Волині о. Йони, був серійним листом із пакету документів, який готувала канцелярія для розсилки. Ці документи призначалися церковним ієрархам і панам-радам, які не були присутні на Городенському вальному сеймі ВКЛ з грудня 1566 – по 6 січня 1567 рр. *Лист* повідомляв про головну мету проведення сейму та ухвалені рішення – мобілізації збройних сил для відсічі московській агресії та сплати військового податку на наймане військо *люд служебный*. Церковні маєтки були звільнені від військової (земської) мобілізації відповідно до *старини*. Тому на жидичинського архімандрита покладалася відповідальність лише за сплату податків із монастирських маєтків, які перебували в *праві подавання* великого князя литовського. Тестамент архімандрита Жидичинського монастиря засвідчив, що о. Йона, не маючи власного шляхетського землеволодіння, не повинен був виставляти військового почту до шляхетського ополчення ВКЛ. Проте, як жидичинський архімандрит, щорічно сплачував податки з монастирських маєтків, виконуючи рішення великих вальних сеймів ВКЛ.

Писар документа М. Савицький, який складав проєкт документа, переробивши постанови Городенського вального сейму 1566–1567 рр., мав статус особистого секретаря Сигізмунда Августа, тобто входив до кола його довірених осіб. Водночас він мав підляську осілість (Дорогичинський повіт), де розташовувалась і книшинська резиденція монарха.

Характеристика зовнішніх ознак документа виявила особливості його засвідчення шляхом запечатування нитки під кустодією, якою (ниткою) були зшиті аркуші документа. Записи на звороті про отримання листа та постанови Городенського

⁸⁴ Там само, с. 161.

вального сейму (арт. 21) засвідчили, що доставляння кореспонденції з Книшина до Луцька і Жидичина тривало рівно місяць і було проведено за участі господарських дворян та путних бояр Луцького замку з села Красного.

Аналіз клаузул дипломатичного формуляра документа: *преамбули, нарації, диспозиції і санкції* - довів, що вони були переформульовані з відповідних *артикулів* Городенського вального сейму 1566–1567 рр. Таким чином, ці сеймові постанови можна розглядати як метатекст і певне семантичне поле до прочитання серійних адміністративних листів із великокняжої канцелярії. Один з цих листів дійшов до нас в оригіналі, а другий – у копії книги ЛМ № 47.

Йдеться про *лист* ідентичного змісту, який був надісланий вдові вітебського воєводи Яна Кішки Ганні Радзивіллівні та її сину того ж дня, 20 січня, з Книшина і як зразок серійної розсилки був внесений до книги ЛМ № 47. Список усіх адресатів серійної розсилки після проведення Городенського вального сейму 1566–1567 рр. встановити неможливо. Проте, ймовірно, він складався з числа відсутніх на сеймі церковних ієрархів, панів-рад і вдов аристократичного походження, якою, власне, і була Ганна Радзивіллівна. Очевидно, підпис М.Савицького стояв і на листі до неї, який був ідентичним за змістом листу до жидичинського архімандрита та відрізнявся лише статусними нюансами адресації. А тому між іншим стає зрозумілим, що М. Савицький був дотичний до творення книги ЛМ № 47.

ПУБЛІКАЦІЯ

Правила передачі тексту⁸⁵

Транслітерацію тексту максимально наближено до оригіналу. При передачі тексту дотримано всі особливості написання літер: відтворено написання літер ε (епсілон), Ъ (ять), ω (омега), Ѧ (юс малий). Слова під титлами розкрито. Проставлено сучасну пунктуацію. Текст розбито на абзаци згідно з структурою формуляра та смислових блоків. У примітках подано різночитання з ідентичним листом із ЛМ–47, відзначено помилки, у квадратних дужках подано реконструкцію втраченого тексту; зірочками (*) відмічено кон'юнктури, виділено пропущені фрази або варіанти написання в ідентичному листі до Ганни Радзивіллівни з книги ЛМ–47.

1567 01 20. Книшин (Підляське воєводство ВКЛ)

Лист польського короля і великого князя литовського Сигізмунда Августа до архімандрита Жидичинського монастиря на Волині о. Йони з повідомленням про рішення Городенського вального сейму ВКЛ 1566–1567 р. щодо земської військової мобілізації на війну з московитами та збирання військового податку на наймане військо – уфала в обороні земської, виправе ку воине и податокъ на люд служебныи, на два годы, – згідно з яким архімандрит мав сплатити військовий податок та за можливості взяти участь у військовій мобілізації

Зберігається: Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського Національної академії наук України. Інститут рукопису. Ф. II, спр. 22601, арк. 3-6 (стара пагінація: 7-10).

Оригінал: на 4-х аркушах паперу. Стан збереження задовільний: на аркушах сліди від водяних підтьоків. На згинах аркушів посередині – у місцях складання документу

⁸⁵ Узяті за основу наступні видання: *Методичні рекомендації по передачі текстів документів XVI – XVIII ст.*, укл.: У. Я. Єдлинська, В. В. Страшко, Київ, 1986; А. Груша, *Метадычныя рэкамендацыі па публікацыі рукапісных актавых кірылічных крыні у Беларусі (XIII–XVIII стст., перыяд Вялікага Княства Літоўскага)*, Мінск, 2003.

в конверт – папір пошкоджено й розірвано, від чого наявні незначні втрати окремих рядків тексту. Текст документа розміщено на перших двох аркушах, інші два аркуші порожні. На звороті останнього аркуша дописки (див. вище); нижній край частково обрізаний для виготовлення кустодії.

Розміри: 20,5-21,5 x 31,5.

Зшиток: два складених удвічі аркуші F^o утворюють зшиток, прошитий ниткою. Нитка була прошита у чотирьох місцях (проколи на відстані від нижнього краю аркуша 4,5 см, 6 см, 7,5 см, 6,5 см, 6 см (до верхнього краю аркуша)). Обидва кінці нитки були з'єднані вузлом навпроти печатки, причому з'єднані кінцівки нитки були прокладені через воскову основу печатки під кустодією.

Документ має вертикальні і горизонтальні згини аркушів, які утворилися під час складання їх у конверт. Четвертий аркуш потребує реставрації: у ньому відірвана права вертикальна частина аркуша по лінії згину в конверт. Четвертий аркуш (чистий) був зовнішнім під час складання документа в конверт, і тому він зазнав найбільших ушкоджень, зате захистив текст документа. На четвертому аркуші були розміщені архівні дописки. Місце розташування запису архімандрита Йони про отримання листа (посередині конверту) говорить про те, що архімандрит зробив на ньому запис про отримання одразу після прочитання листа. Лист, ймовірно, довгий час перебував у складеному вигляді, через що відбиток печатки пропечатався й на наступному чистому аркуші (арк. 5).

Печатка: $\varnothing$ 3,5 см, прикладна кругла печатка господарської канцелярії на червоній восковій основі, зверху заклеєна кустодією, у доброму стані, але відбиток розплющено й візуально не проглядається. Печатка розташована по середині аркуша, під останнім рядком. Кустодія вирізана з останнього аркуша (ліворуч знизу).

Філіграні: на арк. 3 і 4 дві ідентичних філіграні. За каталогом Едмундаса Лауцявічуса прориси філіграней точно відповідають філіграням №№ 3321-3323 (1560–1571 рр.)⁸⁶.

Згадки джерела: С. Горін, *Жидичинський Свято-Миколаївський монастир (до середини XVII сторіччя)*, Київ, 2009, с. 298 (публікація фрагменту); В. Поліщук, „Документи судових спорів Жидичинського монастиря із князями Богушем Корецьким

⁸⁶ E. Laucevičius, *Popierius Lietuvoje XV–XVIII a. Atlasas*, t. 2, Vilnius, 1967, p. 453, (nr. 3320 (Вильнюс, 1560 р.), nr. 3321 (Гродно, 1563 р., Каунас, 1566 р.), nr. 3322 (Укмерге, 1565 р., Вильнюс, 1567 р.), nr. 3323 (Слонім, 1571 р.); І. Каманін, О. Вітвіцька, *Водяні знаки на папері українських документів 1566–1651 рр.*, Київ, 1923, с. 37 (№ 364, 365, 366 – 1592, 1595, 1597 рр.).

та Іваном Масальським 1537–1551 рр. за копіями Київської археографічної комісії“,
Студії і матеріали з історії Волині, Кременець, 2012, с. 223 (регест док. № 22).

Жикгимонт Август, Божю м(и)л(о)стью корол полский, великии княз литовскии, рускии, прускии, жомоитскии, мазовецкии, ифлянтскии и иных

Архимандрыту жидычинскому Ивнѣ.

Што на прошломъ соимѣ валном панства н(а)шого Великого Кн(я)зства Литовского в Городнѣ, за намовами Панов-Рад наших, их м(и)л(о)сти духовных и светских, кн(я)жат, панят, врядников земских и дворных и всих станов, соиму належачих, вколо потужное валки для тагнення всобы н(а)шое г(о)с(по)д(а)рьское у воиску, противко неприятеля н(а)шого великого кн(а)зя Московского, с призволенемъ нашим г(о)с(по)д(а)рьскимъ уфалена и постановлена *ест* вборона земская, выправа ку воине и податокъ на люд служебныи, на два годы – теперидучии *шестдѣсят* сѣмыи и *шестдѣсят* всмыи, тымъ вбычаемъ, яко *ест* нижеи⁸⁷ вписано.

То *ест* зо всих подданых⁸⁸ кн(я)зьских, панских, духовных и светских, землянских и з людеи мещанских и иных всих таковых, хто вдно всеелость земскую шляхетскую маеть, з десети служобъ литовских и иных земель того панства н(а)шого, Великого Кн(я)зства Литовского, такъ же з десети волокъ, людми всельых, порезаных а[бо мор]кгованых⁸⁹ – конь вдин, а з волоки або з службы [каждое]⁹⁰ по тридцати гр(о)шеи. А где волокъ *нет*, а службы не равны суть лит[ов]скимъ, яко на Руси, на Полеси, в земли Киевской и в волостех Поднепрских и в земли Волинской, где службами и волоками не называют, вдно дворыщами або следами менуют. Ино з дымов двадцати – кон вдин.

А податку з дыму кожного по петнадцати гр(о)шеи, то *ест* з двадцати дымов – пят копь гр(о)шеи. Такъ же, яко з десети служобъ и з десети волокъ – по пати копь гр(о)шеи, а з вгородников – по три гр(о)ши.

⁸⁷ *Lietuvos Metrika. knyga nr. 47 (1565–1567): „вышей“.*

⁸⁸ Там само: „... подданых П(а)нов-Рад наших их милости духовных и светских, и теж князских, панских, землянских и з людей мещанских ...“.

⁸⁹ В копії Київської археографічної Комісії помилково реконструйовано *порекгованых*. У *Lietuvos Metrika. knyga Nr. 47 (1565–1567): „або моркгованых“* (від *морг* – одиниця обміру землі).

⁹⁰ Нерозбірливо одне слово. В *Lietuvos Metrika. knyga Nr. 47 (1565–1567): „каждое“.*

Тѣж люди люозные⁹¹ перекупники, которые по местах мешькают, а за дворомъ нашим г(о)с(по)д(а)рьскимъ, такъ же и за панскими дворы ездять и всобливе маюм податокъ дати *wt* головы подлугъ уфалы соиму Виленского прошлого, в року шестдесат шостом.

А всобливо для таковое *ж* воины потужное постановлено и уфа- (арк. 3) || -лено *ест* на томъ соиме в Городне, *иж* хто повинен двух коней ку службѣ военной ставити, ино межи двема конными пешыми третим маетъ быти, и колко тых драбов пеших постановит, тогды с таковыми бронями пешие маюм быти два – з ручницами, трети – з рогатиною и з сокорою.

А убогаа шляхта, которые людеи своих не маюм, тые драба ставити и складатиса на него не повинни. А которая шляхта маюм люди свои по службѣ албо по колку волок вселых и дымов, тые маюм складатиса на драба вдного з двадцати служоб и волокъ и з дымов сорока. А тые драби маюм быти пры панех своих в тагненью и на местцу у воиску, лечь часу шиху воиска до битвы ку штурму и до потреб шанцовых маюм быти даваны под справу и послушенство п(а)на гетмана великого.

Надто з мест панов-рад наших их м(и)л(о)сти и тѣж кн(я)зьских, панских, духовных и светскихъ и землянскихъ маюм ку той же воине выправовати з десати домов вдного пешого з ручницею и з мечом, а з живностю для трех чоловеков воз вдин, конемъ вднымъ, а при возе [возни]ца⁹² з рогатиною, з сокорою, з ры[д]лемъ⁹³

⁹¹ В *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 47 (1565–1567)* помилково відчитано *люди мозоние*; треба читати *люди люозные/люозные* – це люди без постійного місця проживання. Тлумачення цьому слову надає тогочасне законодавство ВКЛ і КП: „Люозные люди, то есть голтые (*гуляти*, пол. *gultaie*), мусчизна и невесты которые ся на службу дорочную не наймуютъ ...“, див. Поборовий універсал Люблінського сейму 02.08.1569 р., РИБ, т. 30, стб. 535; Н. Горбачевский, *Словарь древнего актового языка Северо-Западного края и Царства Польского*, Вильна, 1874, с. 194: „Лезные люди, пол. *Ludzi luźne* – люди празношатающисея, не имеющие ни оседлости, ни занятий, беглые крестьяне. Слово „лезные“, вероятно, происходит от немецкого слова *losgehen*“. Далі словник видання *Торгівля на Україні XIV – середина XVII століття. Волинь і Наддніпрянщина*, упор. В. М. Кравченко, Н. М. Яковенко, Київ, 1990, с. 362 подає переклад на українську „люди люозні“ – неосілі люди без визначеного заняття, волощюги“; М. К. Любавский, *op. cit.*, с. 766: *рос.* „гулящие“. У цьому випадку постанова Городенського сейму 1567 р. обкладає податком таких *люозних людей*, які ведуть роздрібну торгівлю, подорожуючи слідом за двором монарха та дворами Панів-Рад. Отже, відповідно до законодавчих актів стає зрозуміло, *люозні люди*, принаймні певна їх категорія, це не волощюги, дармоїди чи бездіяльні безхаткі, як тлумачать сучасні словники, а люди, які ведуть неосілий триб життя, не маючи панської служби, заробляючи на прожиток дрібною торгівлею. Синонім *людей люозних* слово *гулятай*.

⁹² У рукописі копії XIX ст. Київської археографічної комісії слово не розшифроване, пропуск у тексті. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 47 (1565–1567)* подає: „возница“.

⁹³ Слово з *рыдлем* реконструйовано за текстом Сеймової ухвали Городенського вального сейму 1566–1567 рр., див. РИБ, т. 33, стб. 414.

и з мотыкою. А с таковых мест, которые на волях сядят⁹⁴, служба земская военная на тую теперешнюю потребу так же, якъ и з волостных волокъ водле уфалы теперешнее полнена быти мает. С тых теж мест и волостей, которые на волях засажоны и где волю выседали, служба земская служона и выправа военная и податок быти мает такимъ же способомъ, яко вышей естъ вписано⁹⁵. А которые воли еще не выседали, тые не повинни службы и выправы военное, але пред ся мают податокъ дати з дыму по петнадцати гр(о)шеи, а з волоки – по тридцати гр(о)шеи, ведже такимъ способом, хто з нее хлеба ель albo пожитку уживаетъ (*)⁹⁶.

При вказованью почтов у воиску перед паном гетманом великим, которые службу земскую военную служити повинни, вси почты свои повинные мают в реестра (арк. 3 зв.) || его м(и)л(о)сти п(а)на гетмана великого вписати, а реестръ того почту своего п(а)ну гетману под печатью своею дати.

Яко ж на выбиране⁹⁷ тых податковъ вбраны сут бирчами в кождомъ повете всобы певные и на уфале соимовой вписаные, которые мают тот податокъ выбирати яко в сѣм нашом листе и на уфале соимовой вписано. А тые бирчие поветовые пры втдаваню⁹⁸ податку перед бирчами головными повинни будут присагу на том вчинити⁹⁹, иж тот податокъ водле уфалы справедливое вт врдников кн(я)зьских, панских и шляхетских выбрали¹⁰⁰ и до них сполна втдавали. А с тое присеги головные бирчие не мают никого з них вызволяти.

Прото абы еси¹⁰¹ вжо водле уфалы того соиму врдником своим росказал во всих именах своих, *такъ и архимандрычества Жидичинского*¹⁰², всобливе, в кождомъ повете людми службы и волоки всельые, мещане и вгородники и теж службы або волоки всельые людми таглыми, а к тому теж люди бояр

⁹⁴ В оригіналі подано спрощений варіант речення, що вносить певну плутанину в його розуміння. Уточнення згідно з *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 47 (1565–1567)*, р. 114: „А с таковых мест, которые на волях сядят [и где волю выседали служба земская служена и выправа военная чинена быти мает по тому жъ, яко есть описано]“.

⁹⁵ Це речення по смислу повторює попереднє речення, яке переписувач написав помилково, пропустивши кілька слів. Тобто, переписувач усвідомив, що припустився помилки й повторив речення ще раз у повній формі.

⁹⁶ В оригіналі недописане речення, яке відновлюється за текстом: *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 47 (1565–1567)*: „А с таковых местъ, которые на волоках сядят, служба земская военная на тую теперешнюю потребу также, яко и зъ волостных волок водлуг уфалы теперешнее полнена быти мает“. Очевидно, що речення було недописане, як не актуальне для жидичинського архімандрита і для Волині загалом, оскільки там, за незначними винятками, не проводилась волочна поміра.

⁹⁷ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 47 (1565–1567)*: „выбране“, р. 114.

⁹⁸ Там само: „при отданю“, р. 114.

⁹⁹ Там само: „учинити“, р. 114.

¹⁰⁰ Там само: „отбирали“, р. 114.

¹⁰¹ Там само: „ести“, р. 114.

¹⁰² Там само: ця адресація відсутня.

твоих¹⁰³, кром их пашен и кром их слуг путных, на реєстра достаточне и справедливє списати и тот реєстръ абы под печатью¹⁰⁴ своєю поборцомъ в кождомъ поветѣ¹⁰⁵ *вм* давали *вм* выволаня соиму, то *єст* *вм* св(я)та прошлого Трех Кролеи м(є)с(є)-ца генвара ш[ост]ого дня в чотырох неделях на врьдех кгроцких *вм* дава[ли]. А поборцы, маючи вжо реєстра, а досветчаючи, мают поспол с тыми *ж* врадники твоими по всих именьх твоих в поветѣ вбехати, и то ревидовати, и дозрети¹⁰⁶, и реєстръ того выведаня своего кождому враднику твоему под печатью своєю дати. Водлѣ¹⁰⁷ которого реєстру врадники твои мают тот податок до бирчих *вм* давати, а бирчие их с того квитовати мают. А бирчие *вм* людеи пищеого¹⁰⁸ ничего не мают брати, вдно з оноє сумы выбраное на потребу речи посполитое – *вм* ста копъ вдну копу гр(о)шеи. А рок *вм* даню тых податков преречоных: першому в року теперешнем шестдєсят семом с тоє *ж* уфалы соимовое зложон *єст* *вм* выволаня соиму теперешнего десет недел. А поветовые поборцы по том року у двух неделях мают *вм*нести и *вм*дати у Вилни кн(я)зю Викторину Вербицкому, бискупу жомойтскому¹⁰⁹ а тивуну виленскому, п(а)ну Станиславу Нарушевичу – головным поборцом на том же соимѣ постановеным (арк. 4) || и вбраным. А з р[є]стры, што *вм* бирали *вм* врадников з ыменей ревидованя своего и копєи себе з них, не заставаючи под тою *ж* присегаю, которую на выбранє побору учинят.

А хто того податку не выдаст або бы са што не списало достаточне, за недбалостю твоею або врадников твоих¹¹⁰, в том поборцы поветовые повинни будут головным поборцамъ взнаимити и на реєстрѣ¹¹¹ подати, што за листы н(а)шими г(о)с(по)д(а)рьскими маєть быти з совитостю *вм* правовано тым вбычаем, и *ж* за

¹⁰³ Там само: „ваших“, р. 115

¹⁰⁴ Там само: пропущено „под печатью“.

¹⁰⁵ Текст підкреслено коричневими тогочасними чорнилами, ймовірно, рукою жидичинського архімандрита о. Йони, який виділив те, що безпосередньо торкається Жидичинського монастиря в контексті сплати податків.

¹⁰⁶ *Lietuvos Metrika. knyga Nr. 47 (1565–1567)*: „доузрети“, р. 115.

¹⁰⁷ Там само: „водлугъ“, р. 115.

¹⁰⁸ „Пишче“, „писче“, „пище“ (від дієслова *писати*) – оплата за роботу писаря.

¹⁰⁹ Помилка писаря *Lietuvos Metrika. knyga Nr. 47 (1565–1567)*, р. 115 в титулатурі Вікторина Вербицького: „кн(я)зю Викторину Вербицкому, бискупу луцкому и берестейскому“. Вікторин Вербицький був жемайтійським біскупом, див. М. К. Любавский, *op. cit.*, с. 762. Згідно з арт. 16 Ухвали Городенського сейму 1567 р. „О головных бирчихъ“ головними бірчими були *жемайтський біскуп* Вікторин Вербицький та віленський тивун Станіслав Нарушевич, див. РИБ, т. 33, стб. 421; так само у листі до жидичинського архімандрита. Ця помилка дозволяє припускати, що лист до Ганни Радзивіллівни та її сина писався тим самим писарем, але вже після листа до жидичинського архімандрита, який у писаря проасоціювався з Волинню і, як волинський церковний ієрарх, з католицьким луцьким біскупом.

¹¹⁰ *Lietuvos Metrika. knyga Nr. 47 (1565–1567)*: „за недбалостю врадничою“, р. 115.

¹¹¹ Там само: „на реєстрах“, р. 115.

истизну и совитост того податку маѣт са быти увазано в тоѣ имень¹¹², с которого не дано до поборцы поветового. И держати такъ долго, ажъ вныи податок з совитостю до бирчого поветового *вмдан* будеть албо са з оного именьа выберет и до тых же бирчих поветовых, а *вм* поветовых до больших *вмдан*¹¹³ будеть.

А прото абы еси (*)¹¹⁴ заховался ку поборцом поветовым списовану и ревидовану¹¹⁵ именьи *церковных и в своих властных *земских**¹¹⁶, такъ же и¹¹⁷ в давану податку, а всобливе готуючиса и способляючиса¹¹⁸ ку таковои воине потужнои¹¹⁹, ку всѣдану и збиранью у воиску¹²⁰ водле уфалы через всих станов на том же соимѣ в Городнѣ постановленое и *вм* нас, г(о)с(по)д(а)ра, утверженоѣ. Бо свовольныи¹²¹ и недбалыи через то вжо фолкги и м(и)л(о)с(ѣ)рдья н(а)шого г(о)с(по)д(а)рьского ужити не можѣт, и водле Статуту и уфалы соимовое [ка]раня не увоидеть, а дбалы[и и поспешныи]¹²² ку службѣ нашои и земскои ласки н(а)шоѣ г(о)с(по)д(а)рьское завжды¹²³ уживати будѣт. И ввшем¹²⁴, што колвекъ над повинност¹²⁵ для нас г(о)с(по)д(а)ра и теж з м(и)л(о)сти ку рѣчи посполитоу учинишь¹²⁶, за то ласкою (*)¹²⁷ г(о)с(по)д(а)рьскою *з вывишшенемъ учтивости*¹²⁸ паметати хочѣм.

Писан у Кнышинѣ лет Бож(его) нарож(еня) АФЗГ [1567] м(ѣ)с(ѣ)ца генвара К [20] дна.

(Печатка господарської канцелярії)

Матыс Савицкии, писарь¹²⁹

(арк. 4 зв.) ||

¹¹² Там само: „во именьѣ тоѣ“, р. 115.

¹¹³ Там само: „отдано“, р. 115.

¹¹⁴ Пропуск в оригіналі після слів „А прото, абы еси“ і далі по тексту згідно з *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 47 (1565–1567)*, р. 115: „водле звыклоѣ веры ку намъ, г(о)с(по)д(а)ру и ку потребамъ рѣчи посполитоѣ“.

¹¹⁵ Там само: „и въ ревидованью“, р. 115

¹¹⁶ В *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 47 (1565–1567)*, р. 115 відсутня згадка про церковні маетки, відповідно інший займенник: *„вашихъ“*.

¹¹⁷ Там само: „и тежъ“, р. 115.

¹¹⁸ Там само: „а особливе готуючи и способляючы ся“, р. 115.

¹¹⁹ Там само: „ку таковои потужной“, р. 115.

¹²⁰ Там само: „у войско“, р. 115.

¹²¹ Там само: пропущено слово „свовольный“.

¹²² У рукописі не читається два слова. Реконструйовано згідно з *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 47 (1565–1567)*, р. 115.

¹²³ В *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 47 (1565–1567)* пропущено слово „завжды“, див. р. 115.

¹²⁴ Там само: „И овшем“, р. 115.

¹²⁵ Там само: „надъ пилность“, р. 115.

¹²⁶ Там само: „учините“, р. 115.

¹²⁷ Там само: „нашою“, р. 115.

¹²⁸ Там само: *„з нагородою“*, р. 115.

¹²⁹ Підпис розташовано праворуч і нижче від печатки.

Записи і помітки на арк. 3:

У лівому верхньому куті коричневим чорнилом почерком кінця XVI–XVII ст.: 1567. Олівцем, почерком кінця XIX ст.: № 22601. Посередині на горі арк 3 тим же коричневим чорнилом № 28.

На арк. 6 зв. (останній порожній аркуш), догори униз відносно тексту документа, власноручний запис архімандрита Жидичинського монастиря Йони про отримання листа 20 лютого [1567 р.]:

Тот лист его к(о)ролевское м(и)л(о)сти / прислал до мене подста/ростии луцкии,
пан Петръ / Хомак боярином кра/сенским Кунашом Мака/ровичом на другои
неде/ли посту великого в четверг, м(є)с(є)ца феврала К [20] ден.

Далі під записом архімандрита регест почерком початку кінця XVI – початку XVII ст.:

В котором листе вписана есть уфа/ла сеимовая за крола Жикгимонта Августа
/ на воину дволитную противко кн(я)зя / московському, в чом в симь король /
архимандриту жидичинскому визнаи/мует.

Ліворуч дописано регест по-вертикалі аркушу польською мовою XVII ст.:

Lyst od krola Zygmunta Augusta / wydany na pobor z roznych wsiow aby wydawano.
(арк. 6 зв.) ||

Іл. 5. Філігрань 1 (спр. 22601, арк. 3)

Іл. 6. Філігрань 2 (спр. 22601, арк. 4)

MILITARY MOBILIZATION AND TAXATION DURING
THE WAR WITH THE MUSCOVITES ACCORDING
TO THE DECISION OF THE GORODEN GENERAL DIET
OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA IN 1566-1567.
IN THE LETTER OF THE GRAND DUCAL CHANCELLERY
TO THE ARCHIMANDRITE OF ZHYDYCHYN IN VOLYN
(*PUBLICATION AND SOURCE ANALYSIS OF THE DOCUMENT*)

Volodymyr Polishchuk
Summary

The article analyses a letter from the Grand Duchy Chancellery of Sigismund Augustus to the archimandrite of Zhydychyn in Volyn, father Jonah, dated February 20, 1567, which is published in the appendix. The document is a piece of administrative documentation on behalf of the sovereign of the Grand Duchy of Lithuania, informing about the decision of the Goroden General Diet on mobilization of the armed forces and taxation in the Livonian War with the Muscovites (1558-1583). The source characterization of the document includes a diplomatic analysis based on a textual comparison with the resolutions of the Goroden General Diet. The external features of the document and the methods of its delivery to the addressee from the grand ducal residence in Knyszyn in Podlasie are analysed. A comparison is made with a serial (standard) "letter" of similar content, which was included in the Lithuanian Metric Book 47. The figure of the scribe and royal secretary Matys Savitski, who signed the document, is considered.